

ZAKAR PÉTER

AZ ARADI RENDHÁZ 1848–49. ÉVI NAPLÓJA

Bevezetés

Az aradi minorita rendház naplója egyike leggyakrabban idézett forrása-inknak. Mióta Lakatos Ottó 1881-ben beiktatta monográfiájába az aradi historia domus.1849. október 5-ére és 6-ára vonatkozó részét, szinte minden, az aradi vértanúk kivégzésével foglalkozó munka hivatkozik erre a forrásra: Ennek ellenére a napló további részei nem kerültek publikálásra, amiben az is szerepet játszhatott, hogy a napló kutatása évtizedekig nehézségekbe ütközött. A Sujánszky Euszták minorita pap által szerkesztett napló 1847 augusztusától 1851 augusztusáig követi az eseményeket. A latin nyelven megkezdett naplót szerzője 1848. március 15-e hatására magyar nyelven folytatta, nehogy – mint írta – „az utókornak méltó rosszállását” vonja magára.¹

A kézirat szerzőjéről viszonylag keveset tudunk. Sujánszky György Gyöngyösön született 1811. április 18-án, s apját, Sujánszky Mátyást egy 1806-os összeírás az iparosok között említette. Gyöngyösön, majd Egerben tanult, majd 1828. november 9-én belépett a minorita rendbe. Szerzetesi fogadalmának letételét követően az Euszták nevet vette fel. Pyrker egri érsek szentelte pappá 1834. április 19-én. Tanított Lugoson, Nagybányán, Kántán és Aradon. Utóbbi városban az 1847/48-as tanévben az első grammatikai osztály tanára volt.²

Sujánszky Euszták jó megfigyelő, aki nem csak az aradi, hanem az európai és a magyarországi eseményeket is feljegyezte naplójába. Részletesen beszámol a pesti forradalom eseményeiről,³ s szemben más ferences szerzetesekkel,⁴

¹ Az aradi rendház naplója 1847-től 1851. augusztus végéig Sujánszky Euszták által szerkesztve, melyben az 1848–49-ik események mint szemtanú által leírottak foglaltatnak. Biblioteca Județeană „A. D. Xenopol” Arad. Sectia Patrimoniu 164. 135.

² Misóczki Lajos, 2003. 4 5. A magyarországi minorita rend névtára 1882/3-ik évre. Arad, 1883. 231. o.; Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, 1909. XIII. k. 117.

³ Lakatos Ottó eltekintett az 1848. március 15-én délután történtek, illetve a bécsi forradalom eseményeinek ismertetésétől, feltehetően azért, mert olvasóit kímélni akarta a radikális megnyilvánulásoktól. Lakatos, 1881/1. 105.

⁴ „Íme tisztelt olvasó!!! – olvashatjuk például a sümegi historia domusban. – Ez az a szerencsétlen időpont, melyben a mi szerencsétlen mágnásaink és főnemeseink Kossuth

a Batthyány-kormányról is csak elismerő szavakat vetett papírra: „Ily jeles férfiakra büszke lehet a hon, bátran támaszkodhatnak a király, mert kezeik közt fényes lesz a trón, s a nemzet, mely bennük bíz, el nem bírja magát. Add, s engedd Nagy Isten, hogy nemzetünk felvirágoztatására, s a trón szilárdítására mint az idő szükséges és mellőzhetlen emberei sokáig élvezzék a nemzet bizodalját!”⁵

Vajon mennyire tekinthető egyedinek Sujánszky Euszták lelkesedése az alkotmányos átalakulásért? Tíz aradi minorita a nemzetőrségben is felesküdt az alkotmányra, s közülük néhányan, így Kosztka Libór házfőnök, Zetykó Kelemen, Lakatos Ottó, illetve Pléva Balázs tényleges szolgálatot is teljesített.⁶ Az aradi várban élő ferences atya, Feistritzer Raymund megbotráncosva jegyezte fel naplójába, hogy „Páduai Szt. Antal ünnepén [június 13-án – Z. P.] az aradi világnak váratlan színházban volt része, 2 minoritát, Lakatos Ottót, a kir. gimnázium igazgatóját és Pleba Istvánt,⁷ ki azonban tót születésű, látta csakóval fejükön, puskával vállukon az őrségre vonulni”.⁸

Az aradi rendháztól eltekintve, további minorita papok is határozottan támogatták a polgári átalakulás, majd a szabadságharc ügyét. Danielovics Gáspár beszercei gvardián egyúttal a helybeli katonai plébánia adminisztrátora is volt.⁹ Hornyik Jeremiás 1849. január 20-tól debreceni térlelkészként, majd június 27-ét követően a bánsági magyar tábor lelkészeként teljesített szolgálatot. Horváth Kálmán a szegedi táborban szolgált hadlelkészként, s a kiegyezést követően az Arad város és megyei honvédegyeletnek is tagja volt.¹⁰ Rajtuk kívül még további minorita papok kérték felvételüket a honvédségbe: így Czínóber Ferenc,¹¹ Gajdos Döme¹² és nem utolsósorban, az aradi rendházhoz tartozó Zetykó Kelemen is.¹³ Mindez, figyelembe véve a rendi kormányzatban

Lajos szájkodása és alaptalan képzelmei által megvakíttatva, 1848-iki pozsonyi diétán a magyar független minisztériumot a mi legkegyesebb fejedelmünktől, V. Ferdinánd királyunktól kicsikarták.” Magyar Ferences Levéltár Historia domus Sümegiensis 49.

⁵ Sujánszky 1848. március 20-i bejegyzése. Biblioteca Judeteana „A. D. Xenopol” Arad. Sectia Patrimoniu 164. 135.

⁶ *Lakatos Ottó*, 1881/1. 119, 126. , 128.

⁷ Helyesen: Pléva Balázs.

⁸ *Feistritzer* 1848/49. 1848. június 13-i feljegyzése.

⁹ Két Testvér magyar honi Sz. Erzsébet Királynéről címzett minorita rend MDCCCXLVIII-dik évi névkönyve. Miskolc, 1847. 19. , 24. Danielovics Gáspár által beküldött halotti bizonyítványok 1849. január április. MOL H 86 1. d.

¹⁰ *Zakar* 1999. 135 136.

¹¹ MOL HM Ált. 1849:7598.

¹² MOL HM Ált. 1849:18503.; MOL OHB 1849:7896.

¹³ MOL HM Ált. 1849:7478.

1848-ban bekövetkező változásokat (a képviseleti rendszer megjelenését), azt jelenti, hogy a naplóíró véleményét számos rendtársa is osztotta.

Sujánszky Euszták már 1848/49-ben közkedvelt szónok volt Aradon, s az maradt a későbbiekben is. A szabadságharc leverését követően, az 1850-es évek közepén cikke jelent meg az aradi főgimnázium értesítőjében, de amint enyhült a politikai elnyomás, 1861. február 8-án már ő mutatta be az ünnepélyes gyászmisét az aradi ütközetben elesettek lelki üdvéért. 1861-től 1868-ig Arad város plébános-helyettese volt, s házfőnökként, illetve a rend tanácsosa-ként is kivívta rendtársai elismerését. A kiegyezést követően belépett az Arad városi és megyei honvédegyületbe, ahol – az aradi vértanúk körében végzett szolgálataira való tekintettel – tábori papként tartották nyilván. Nyugalomba vonulását követően Imregen élt, ahol 1875. december 7-én hunyt el, sírja ma is látható a helybeli temetőben.¹⁴

Röviden szólnunk kell a napló legtöbbet idézett részéről is. Tiszti Lajos már 1870-ben összefoglalta a 13 aradi vértanú kivégzésével kapcsolatos adatait.¹⁵ Az „Aradi vértanúk albumá”-ban azonban nem elégedett meg ezzel, hanem dacára annak, hogy Sujánszky Euszták az átélt megrázkódtatások hatására maga is meg volt győződve Görgei „árulásáról”, meghamisította a naplót. Az említett albumban ugyanis önkényesen néhány Görgeit lejárató, ámde a naplóban nem olvasható mondatot adott Damjanich szájába: „Tisztelendő barátom! Bennünket csak a véletlen bonyolított testvéri harcba. Görgei gyalázatosan megcsalt bennünket, ő csak a maga élete biztosításáról gondoskodott, bennünket cserbenhagyott! Leginkább vitéz bajtársaimnak sorsa szomorít engem...”¹⁶ A Tiszti Lajostól származó betoldást azután átvette többek között Gracza György¹⁷ és Csorba László is.¹⁸

Sujánszky Euszták több ízben utal rá, hogy Görgei Artúrt árulónak tartja. 1849. augusztus végén így indokolta álláspontját: „Bevégezem én is e szeren-

¹⁴ A magyarországi minorita rend névtára 1882/3-ik évre. Arad, 1883. 231.; *Lakatos* 1881/1. 175, 183.; Arad város és megye honvédegylete előtt igazolt 1848/49-ki honvédek névsora. Arad, 1868. 10. Misóczki Lajos téved, amikor feltételezi, hogy Sujánszky 1860-tól 1867-ig az imregi kolostor egyik fülkéjében élt, hogy a hatóságok zaklatásait elkerülje (*Misóczki* 2003. 42.), hiszen ő 1861-től 1868-ig Lakatos Ottó szerint aradi adminisztrátor volt. *Lakatos* 1881/2. 54.

¹⁵ *Tiszti Lajos*: A tizenhármak kivégeztetése. (Történeti rajz.) In: A honvédmennyek könyve. Szerk. Tóth Kálmán. Pest, 24-25.

¹⁶ *Tiszti Lajos*: Az utolsó órák. In: Aradi vértanúk albuma. Szerk.: Varga Ottó. Budapest, 18902. 118.

¹⁷ *Gracza György*: Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története. Budapest, é. n. [1898.] V. k. 846 865.

¹⁸ *Csorba László*: A tizenhárom aradi vértanú. H. és é. n. [Budapest, 1989.] 5.

csétlen és a magyar történet lapjain gyászos emlékü hó napjairól jegyzeteimet. Vegye a nemzetek igazságos Istenétől méltó jutalmát az, kinek e sanyargatott haza szerencsétlenségét köszönheti!!! Ó, mert ha igaz lélek, és önzéstől ment tiszta szándok, valódi hazaszeretetet lelkesítendette a fővezért, ily borzasztó csapás nem érendi, nem érhetendette a hazát.”¹⁹ Az utókor olvasójának megvan a lehetősége, hogy árnyaltabban ítéljen a tábornok szerepéről. Az 1848-49-es önvédelmi háború és szabadságharc egyik tanulsága éppen az, hogy a nemzetközi erőviszonyok ellenére még „az igaz lélek”, a „tiszta szándok” és a „valódi hazaszeretet” sem tudta megmenteni a hazát.

Az alábbiakban a napló 1848. szeptember 9-től 1849. október 2-ig tartó részét közöljük. A szöveg közlése során a mai helyesírási és központoszási szabályokat vettük figyelembe. Szöveges zárójelben a szerkesztő megjegyzései olvashatóak, beleértve a napló eredeti példányának oldalszámait is.

Sujánszky Euszták **Az aradi rendház naplója (részlet)**

SZEPTEMBER

[1848. szeptember] 9-én fellázadt a kisjenői, simándi és környékbeli oláhság a katonaállítás miatt, nyíltan megtagadák az újoncok összeírását, lecsillapításukra az aradi nemzetőrök, s vagy negyven lovas sorkatonaság használta-tott, s miután az oláhság közül nyolc lelövetett, több megsebesítetett, mindent megígértek. Izgatóik befogva a megyeházánál vannak.²⁰

13-án tartatott Temesvárott Csanád egyházi megyének zsinata, hol is miután a kitűzött tárgyak vitatásában szépen előrehaladtak,²¹ Jellačić által előidézett zavarokrúli hír a várost egészen eltöltvén, anélkül, hogy a zsinatot bevégezték volna, mindenki hívei körébe visszavonulni sietett. [13.]

A nagy szárazság következtében a szüret is korábban tartatott meg ez évben, így a poltrai szüretelés folyó hó 19-ére határozottatott, a győri és környékbeli 21-ére, végre a magyarái 25-ére.

¹⁹ Sujánszky Euszták 1849. augusztus végi bejegyzése. Biblioteca Județeană „A. D. Xenopol” Arad. Sectia Patrimoniu 164. 135.

²⁰ Lakatos Ottó több mint 30 halálos áldozatot említ. *Lakatos* 1881/I. 133.

²¹ Az egyházmegye alrendű papsága már 1848. június 15-én sürgette a cölibátus eltörlését (*Zsigovits Béla*: A papi nőtlenség (coelibatus) története Magyarországon. Budapest, 1914. 110.), de a zsinaton kisebbségben maradtak a radikálisok. *Pál Mátyás*: 1848-as egyházi mozgalmak hazánkban. Religio 1914. 59-81.

OKTÓBER

Megígérttem az augusztus hóban Miskolcon tartott kisebb tanácskozmány eredményét a jegyzőkönyv hozzánk érkezése után röviden följegyezni. Szavamat beváltandó van szerencsém az utókorral tudatni, hogy N. T. [Nagytisztelű] Szabó Román, rendünk főnöke a múlt évi káptalani gyűlésen 30 folyamodó által sürgetett, de megtagadott képviselők (Discreti nomine veniunt in Constitutionibus Ordinis) életbe léptetését jelenleg elhatározta.²²

Október elsőjén azon hírt olvassuk, hogy Székesfehérvárnál megtelepedett Jella?i? táborát honvédeink múlt hó 29-én szétverték.²³

Perczel Mór a fellázadt és hazánkba tört horvátokon győzedelmeskedik Roth és Philippovich tábornokokat 7 ezer emberrel elfogta.²⁴ Nagylelkűen bánva mindazonáltal a néppel, azt előbb lefegyverezte, azután felvilágosította, s így szabadon haza eresztette letartóztatva a tiszteket az említettem [!] két tábornokkal együtt.

Október 3-án a fellázadt rác rabló csapat ellen kezdetben nem legrosszabbul működő Blomberg dzsidás ezredes a kamarilla részére állva Óaradot vagy két századával megszállani igyekszik, de a helybeli polgárok, s itt összpontosulni kezdett nemzetőrök által szándokában gátoltatik.²⁵

Ma utazott keresztül városunkon Galíciából Temesvárra rendelt Leiningen ezredének egy zászlóalja.²⁶

4-én. Minthogy a tegnap keresztülutazott zászlóalj két századát az aradi várparancsnok letartóztatá, s mint gyanítani lehet ellenünk használni szándé-

²² 1848. augusztus 23-án, Miskolcon tartott rendi gyűlésről (consultorium) van szó.

²³ Szeptember 29-én, a pákozdai csatában a magyar hadsereg megállította a támadó horvát sereget.

²⁴ Karl von Roth (1784–1864) cs. kir. vezérőrnagy és Nicolaus Philippovich von Philippsberg (1795–1858) cs. kir. vezérőrnagy Ozoránál, 1848. október 7-én tartalékhadtestükkel együtt magyar fogságba estek. A tartalékhadtest létszáma kb. 9000 fő volt. Hermann 2001. 137.

²⁵ Friedrich Blomberg (1797–1877) 1848 tavaszán ezredes, a 2. Schwarzenberg dzsidás ezred parancsnoka Temesváron. A szerb felkelés kitörését követően, nyáron részt vett Versec és Fehértemplom védelmében, de augusztus végétől passzivitásba vonult, majd az 1848. október 3-i manifesztum hírére felmondta az engedelmességet a magyar kormánynak. Bona 2000. 737–738.

Az ezred tartalékát Blomberg passzivitására hivatkozva már szeptember 3-án kiutasították Aradról. Lakatos 1881/I. 133.

Blomberg Újaradot szállta meg dzsidásaival, s az ellenséges viszony dacára tisztjei, sőt ő maga is megfordult Óaradon. Máriássy 1999. 53.

²⁶ A 31. Leiningen gyalogezred 2. zászlóaljáról van szó, amely Christian zu Leiningen-Westerburg cs. kir. ezredes vezetésével elvonult Temesvár felé, egy kisebb osztaga azonban az aradi várba vonult. Csikány 1998. 106.

kozik, azért az őket követő poggyászos szekerek ma megkutatás végett letartóztatottak;²⁷ minek következménye lett, hogy a várparancsnok (Berger)²⁸ küldött által tudatja, miszerént ha a letartóztatott szekerek rögtön szabadon nem bocsátatnak, a várost egy óra alatt lángba borítja, mit három ágyúlövessel már hirdetni is kezdett, de már ekkor a szekerek útnak indítottak, mivel semmi lőszer azokon nem találtatott.²⁹

Ugyan ma [!] felszólítja a várost a várparancsnok, elküldve őfelsége aláírással egy levelet, melyben a minisztérium megsemmisítették, hogy nyilatkozzék: akar a város ennek engedelmeskedni, vagy nem.³⁰

Mire a város válaszolá, hogy a törvénynek engedelmeskedik, melyet őfelsége az országgyűlés bezártával szentesített.

Comité (Bizottmány) alakíttatik 20 tagból, kik (egyszerre öt) felváltva éjjel-nappal a városházánál jelen vannak, s a teendőkről rendelkeznek.³¹

6-án délben egy ágyúlövés a várból; délután a piac közepén, a Szentháromság szobornál barricádák (torlaszok) emelkednek szélesen.

7-én reggel fél négyre több ágyúlövések ébresztének föl álmainkból, délben még sűrűbben durrognak.³² Egy debreceni önkéntesnek a golyó lábát, másinak fegyvere ágyát töré el. Két gránát is jött a Rácvárosra, de még a légben szétpattanván nem gyűjtött.

Most 14-éig csend, de ekkor ismét különböző helyeken barricádozzák a város utcáit.

19-én roppant néptömeg lepi meg Arad környékét általános népfölkelés Békés, Csanád, Csongrád, v[ár]megyékben. Arad a fő gyűlpont.

²⁷ Vizer Ádám ügyvéd kezdeményezésére kutatták át a szekereket, de csak vaktöltényeket és kovát találtak. Lakatos 1881/I. 140.

²⁸ Berger von der Pleisse, Johann, báró (1768–1864) cs. kir. altábornagy.

²⁹ 1848. október 4-én este 1/2 6-kor szólaltak meg először a vár ágyúi a 3-as bástyáról, ezek azonban még csak figyelmeztető lövések voltak. *Feistritz* 1848/49. 1848. október 4-i bejegyzése.

³⁰ Az uralkodó 1848. szeptember 22-én, vagy szeptember 25-én kibocsátott manifesztumáról lehet szó. A vonatkozó kiáltványokat közli: Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott Hirdetményeknek. Buda, 1849. 1-5.

³¹ Az állandó bizottmány elnöke Hajka Demeter helyettes polgármester lett.

³² Később azt állították, hogy az első ágyúlövést a várbeli ferencesek gvardiájának kellett tenni, „azért, hogy a kezdeményezés szerencsés legyen”. Berger azért lövette a várost, mert el akarta érni a magyar kormányhoz hű fegyveres erők lefegyverzését, illetve kiutasítását, valamint a kincstári javak beszolgáltatását és a fekete-sárga lobogó kitűzését. *Potemkin* 1867. 16, vö.: *Galsai Kovách* d.n. II. k. 80.

22-én Máriássy őrnagy Újaradot bevette,³³ miért is a várból reánk erős lövöldözések történtek reggeli 6 órától 7-ig és 8-tól egynegyed tízig. Képzeltetni, hogy 400 ágyúlövésnél több mennyi kárt okozhatott. [14.]

23-án délután Gallinyi gyógyszerész 8 éves fiacskájával³⁴ a szálláson betegen fekvő nejéhez kikocsikázni akarván, midőn a Nap utcába fordulnak egy golyó által mindketten szétzúzatnak. A kocsis és két lónak mi baja sem lett. A két (golyó általi) kimúlt halotti tisztelete csendben, minden harangzúgás nélkül 24-én történik, s most egy időre minden harangozás megszűnt, csak később engedődven meg a reggeli, déli, estvéli imárai harangszó.³⁵

29-én. Az erdő melletti Maros részen erős sáncok ásása ma kezdődik. Itt mi is, valamint a város hivatalnokai minden rangkülönbség nélkül tettleges részt vetünk. Összesen mintegy 500 ember dolgozott egyszerre.³⁶ Lehete nőket is látni, kik hogy városukat és hazájukat mentve lássák, a fáradtságos munkától nem rettegtek.

30-án. A Maros túlsópartján Újarad felé nyúló erdőrésznek, nehogy az ellen-ségnek menhelyül szolgálhasson, kivágatása ma megkezdett.

NOVEMBER ÉS DECEMBER

November 10-én estveli fél 9 órakor repült először a kolostor falai között létező virágos kertbe az étteremtől 2 1/2 ölnyi távolságra egy 60 fontos bomba, mely mintegy ölnyire befúrva magát a földbe, oly iszonyú erővel roppant szét, hogy az étteremben létező ablakok a falak megrendülése következtében összeroppedeztek. Hála az Isteni Gondviselésnek, hogy a számtalan golyók zápora között közülünk egy sem sértetett meg.³⁷

E két utolsó hónapot az örök emlékü 1848-ik évben együvé ragasztom, s minthogy a sok ágyú hangjainál, ágyúgolyók, gránátok, s bombák roppant károkat okozó rombolásainál egyebet nem írhatnak; azért ezt mellőzve némely

³³ Máriássy Jánost (1822–1905) őrnagy, a tiszántúli önkéntes mozgó nemzetőrség Aradon alakuló táborának parancsnoka. Bona 2000. 501.

Máriássy 1848. október 21-én kezdte meg Arad körülzárását, s miután Kisfaludnál csapatai visszaverték Blomberg támadását, a dzsidásezred elvonult Temesvár felé, így a magyarok bevonultak Újaradra. Csikány 1998. 110-112.

³⁴ Gallinyi Győző Gallinyi Pál gyógyszerész és Prónay Teréz bárónő gyermeke volt. Lakatos 1881/I. 235.

³⁵ Az október 22-én és 23-án tartó bombázás következtében mintegy 20 ember meghalt, 300 ház megrongálódott, további 7 pedig felgyulladt. Márki II/2. 563.

Gallinyi esete megrázta az aradiakat, az estre kitért Potemkin Ódön is. Potemkin 1867. 25.

³⁶ Lakatos Ottó szerint közel 1600 kéz dolgozott „hangyaszorgalommal”. Lakatos 1881/I. 149.

³⁷ Simonyi Viktor (Győző), a 29. honvédszászlóalj főhadnagya szerint Berger mindennap reggel 5-től este 8-ig lövette a várost. V. Waldapfel 1950 1965/2. 281-283.

említést érdemlő adatokat fogok itt röviden közleni.³⁸ Ugyanis:

Angyalkútnál (Engelsbrunn) debreceni önkénteseink a dzsidásokat megverték és szétűzték Máriássy őrnagy vezérlete alatt; ki is alezredessé nevezte-tett. Hason sors érte a dzsidásokat a pécskai erdőben is.³⁹

Lippánál 7 száz, nagyrészt debreceni a 8 ezerre menő ellentábort több ízben visszaveré, míglén töltényekben hiányt szenvedve, kis, de hős seregünk visszavonulni kénytelenítetett. Az ellenfél e csatában több mint 900 halottat számlált, kik között kevés volt ugyan rendes katona, mert az elámított oláh népet hajták előre. Meg is lakolt készségéért.

Végre Halmágy és Brádnál Erdélyben Gál László aradi nemzetőri őrnagy kevés számú embereivel az őket megtámadni szándékozó mócok (hegyi oláhok) közül 1000-nél többet felkoncoltatott, s a falukban mindenütt vizsgálátokat tartva, a fő lázítókat rögtöni törvény útján kivégeztette.⁴¹

Említés nélkül nem hagyhatom, hogy ezen csapattal voltak a Sándor huszárok is vagy 42-en, kik közül bizonyos Szepes vármegyei közbíró, mintegy 40 éves, egy faluban a kerítés mellett egy éves kis leánykát kenyérrel tömött szájjal nyöszörögni látván, a halállal küzdő csecsemőt megszanva, tisztje engedelmeiből ápolás alá veszi, s ide Aradra érve, s nejének átadva, [15.] kéri, hogy a kis ártatlannak neve, s későbbre keresztlevele legyen, anyakönyvbei beíratás végett megkereszteltetni, mi mint a kereszteltek anyakönyvében is olvasható, megtörtént (sub conditione).⁴²

³⁸ Berger ebben az időszakban több ízben lövette a várost, és ezzel is igyekezett a maga számára kedvezőbb körülményeket kicsikarni. Hajka Demeter 1848. november 11-én kelt jelentése például így összegezte az OHB-nak az előző két nap megpróbáltatásait: „Folyó hó [november] 10-én estve 9-10 óra körül városunkat bombáírozni kezdvén, három óra hosszáig szűnni nem akaró mintegy 400 gránát és golyó záporban önté városunkra lán-goló bosszúját, 's hogy a talán elővált magunk megadását jelző fehér lobogó helyett el-szánt kitartással ágyúlövésekkel felelgeténk, f. hó 11-dikén reggeli 6-7 óra körül városun-kat újra bombáírozni kezdvén két órai sűrű tüzelés után hihetőleg a szakadó záporosó miatt elcsendesült. A kemény tüzelés eredménye lón több háznaknak tetemes megroncso-lása, egy halott és néhány sebesült.” MOL H 2 (OHB) 1848:3082.

³⁹ Az engelsbrunni (kisfaludi) ütközet 1848. október 22-én volt. Máriássy Pécska felől nyo-mult előre és egész Újaradot elfoglalta. *Galsai Kovách* d.n. II. k. 82.

⁴⁰ 1848. november 13-án Máriássy Sándor alezredes vereséget szenvedett Lippán a temes-vári várórség román népfelkelők által támogatott különítményétől. Időközben az aradi vár őrsege is kitört és a császári erők megszállták Újaradot. *Csikány* 1998. 114-115.

⁴¹ Gál László (1810–1850) nemzetőr őrnagy október végén, illetve novemberben egy három hetes hadjáratban megtisztította a román felkelőktől Arad és Zaránd megyéket, valamint Temes megye északi felét. Gál 1848. november 5-én, miután bevonult Nagyhalmágyra, 9 román felkelőt kivégeztetett. Bona 2000. 350, *Hermann* 1996. 198.

⁴² feltételezen (lat.)

Továbbá megjegyzendő, hogy Hazánk jelen bonyolult állásbani süllyedésének oka valóságos árulás, miután a Nádor (kit a nemzet hallatlan kitüntetésben részesített, s ki saját szavával mondá, hogy csak addig éljen, míg a Hazának él) gyalázatosan megszökött. A megszökött Nádornak elfogott leveleiből kitűnik a terv, mellyel elárult honunk legkönnyebb leigázása céloztatik.⁴³

Elfogták ezenkívül még Jellačić különféle leveleit, melyek igen számosak. Különösen említést érdemlenek a her[ce]g Windisch-Grätz, és Sophia főherceg asszonyhoz címzettek; ez utóbbiak az országgyűlésen is jegyzőkönyvileg szerelmes levélek címmel bélyegeztetnek, miután bennök az élvezett kegy s. a. t. ért⁴⁴ hasznos szolgálatát ígéri; s így nem titok, hogy a szabadságot alig élvezni indult hazánk leigázásában Sophia főh[e]r[ce]g asszonya a fő szerep.

A dolgok ily fejlődése után a történetbúvárnak tudni szükséges, hogy őfelsége Ferdinánd által minden miniszteri ellenjegyzés nélkül Magyarországra kinevezett kir[ályi] biztos gróf Lamberg a nemzet nyert szabadsága letiprását, s rombolását megkezdendő, Budára szerencsésen meg is érkezett, honnan midőn Pestre az országgyűlés szétosztatására átmenni szándékoznék, a Duna hidján a nép dühének áldozatjává lett.⁴⁵ Merészségének megadta az árát.

Érdemlett jutalmát vette a nemzettől gróf Zichy Ödön is; ki honárulási bűnből találatván rögtön törvény útján kötéssel kivégeztetett.⁴⁶

Megjegyzést érdemlő tettek, hogy az ellenfél által megszállott részekben is találkoznak lelkes magyarok; így nem említve a férfiakat, kik az ellenség bevonulásakor saját övéiktől legnagyobb szívfájdalommal búcsút véve, városaik, s így lakhelyük odahagyásával fegyveresen kivonulva nagyobb erőkhöz csatlakoztak, s a haza védelmezésében tettelegesen részt vettek, csak egy pár nőt hozok fel, kik nem gondolva azzal, hogy az ellenfél által szemmel tartatnak, magyar seregünk iránti rokonszenvünket tanúsítani iparkodtak.

⁴³ István nádor 1848. szeptember 23-án, miután közölte Batthyány Lajos gróffal szándékát, titokban Bécsbe utazott és lemondott nádori tisztségéről. Árulással 1848. március 24-én kelt előterjesztése miatt vádolták, amelyben három lehetséges utat vázolt a magyarországi helyzet megoldására, ezek egyike a fegyveres erő alkalmazása lett volna. Gergely András: Áruló vagy áldozat? István, az utolsó magyar nádor rejtélye. Helikon K. [1989.] 62–64, 126–127.

⁴⁴ satöbbiért

⁴⁵ Lamberg Ferenc (1791–1848) altábornagyot 1848. szeptember 25-én miniszteri ellenjegyzés nélkül nevezte ki V. Ferdinánd a magyarországi csapatok főparancsnokának, de szeptember 28-án a pesti hajóhídon a felizgatott nép meggyilkolta.

⁴⁶ Zichy Ödön gróf (1809–1848) Jellačić számára teljesített futárszolgálatot. A *Görgei Artúr* őrnagy által összehívott hadbíróság halálra ítélte és azt követően kivégezték. Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. S.a.r., bev., jegyz.: Katona Tamás I. k. 144–165.

Így az újaradi csatánál elfogott honvédek közül bizonyos Lukácsi neveztű, midőn a temesvári piacon ágyúk fedezésére kosarak fonásával kéntelen foglalatoskodnak, egy tekintélyes asszonyság veres zsinóros nadrágja miatt kérdi, hogy mint magyar honvéd miként került a sárga-feketék közé? (Így nevezték a császáriakat, németül pedig schwarzgelbeknek.) Ez elmondva röviden, hogy fogoly, s azt is, hogy mindenéből kifosztatott, mely válasza szánalomra indítá a kérdező nőt, s egy pár percre távozva cselédje által a magyar honvédnek 2 pár fehér ruhát és 2 pengő forintot küldött. A jótéteménnyel ellátott honvéd csak azt sajnálá, hogy a jótevő kezét nem ismeré, s háláját érette nem nyilváníthatá.

Lugosról hasonlólag női kezek által sebesült honvédeink számára készült tépet párnába varrva érkezett az aradi kórházhoz. Legyenek áldottak ily jó érzelmű honfi és leányaink! Nevezetes az 1848-i év, hogy magyar köriratú pénz ez évben láta napvilágot, valamint magyar bankjegyek is ez évben kezdettek nyomtatni. [16.]

Külső országokra nézve érintetlenül hagyni nem lehet, hogy Pápa őszentsége 9. Pius (átlátva megkezdett újításainak tán célzásánál is további gyors haladását, s hihetőleg megbánva) a nápolyi királynál keresvén menhelyet, Gaetaba utazott.⁴⁷

Franciaországot érdeklőleg pedig Napóleon Lajos a köztársaság elnökévé szótöbbséggel megválasztott decemb[er] 13-án.⁴⁸

Arad városát tekintve december nem sok örömdetes hírt szolgáltat.⁴⁹ Ugyanis Máriássy alezredes szabadságunk kivívására megérkezett (3. decemberben) lengyel csapattal (állott 800 főből), s az itt lévő székely és több rendes katonasággal december 4-én virradóra a vár bevételét megkísérté; de szerencsétlenül, mert a második sáncnál a várbeliek miéinket észrevevén, (mire az elhamarkodott örömríadás szolgált okul) nagy ágyútüzeléssel visszaverték; sokan a székelyek közül a sáncokba szorulva egész késő estig vízben állva véd-

⁴⁷ IX. Pius pápa 1848. november 24-én menekült Rómából Gaeta várába.

⁴⁸ Az 1848. december 10-én megtartott szavazáson Franciaországban Louis Napóleon Bonaparte, az egykori francia császár unokaöccse, kihasználva a nagy hadvezér személye körül kialakult kultuszt, fölényes győzelmet aratott az elnökválasztáson.

⁴⁹ Újarad elvesztését követően az Arad megyei tisztikar Szentannára, Peregre, s végül Pécskára menekült, de Kossuth erélyes fellépésére Máriássy november 18-ra virradóan visszavette Újaradot, s a megyei tisztikar is visszatért korábbi székhelyére, miután Kossuth utasította, „hogy Aradra visszamenni ’s Arad lelkes lakosságának jó példával hazafiúi lelkesedését felfokozni és nem csüggeszteni ismerje kötelességének”. Kossuth Lajos Boczkó Dánielnek Budapest, 1848. november 18. MOL H 2 (OHB) 1848:2967. Kossuth további ez ügyben kiadott rendeleteit közli KLÖM XIII. 475-476., 490-491.

ték magukat, s csak a setéség beálltával húzódhattak vissza, vagy 14 foglyul maradt, 7 pedig elhalt, a lengyelek közül ekkor 4 [katona]. Béke poraikra!⁵⁰

December 14-én Újarad ismét a császáriak birtokába jutott. A mieink gyálázatosan megszaladtak. A rendes katonaságtól nálunk szolgálatba lépett cseh tüzérek mintegy 24-en az ellenfélhez szöktek. Szaladás közben 160 elfogatott, s Temesvárra fogságba vitetett.⁵¹

E szerencsétlen csata után ha Kún⁵² (kit csak Kún bácsinak nevezének honvédeink) magyar tüzér lélekéberségét vesztí, s a mellőle lelőtt tüzérek helyét egyedül nem pótolja, ügyesen az ellenfélre nem eregeti kartácsait, úgy a Nagy-erdő melletti hajóhidoni honvédeink átvonulása megakadályoztatván, nemcsak mind elfogatnak, vagy levágnak, hanem Arad is nagy veszélynek van kitéve.⁵³

December 25-én Máriássy honvédeivel ismét átmegy Újaradra a temesvári és aradi vár közötti közlekedést akadályozandó.⁵⁴ De ez már későn történik, miután 14-től óta [!] minden szükségességgel a várbeliek magukat elláthaták.

December 28-án egész délután roppant lödöztetése a városnak.⁵⁵

⁵⁰ Máriássy meglepetésszerűen akarta elfoglalni a várat, de a támadás pillanatában az el-lenség figyelmének elterelésével megbízott század váratlanul lármázni kezdett, így a vé-dők előtt idő előtt lelepleződött az ostromlók szándéka. *Máriássy* 1999. 63-68.

Az aradiak árulással vádolták Máriássyt a sikertelen várostrom miatt. *Galsai Kovách* 1911. 16.

⁵¹ 1848. december 14-én a Christian zu Leiningen-Westerburg cs. kir. vezérőrnagy parancs-noksága alatti erők megtámadták az aradi ostromsereget, feltörték az ostromzárat és hu-zamosabb időre ellátták a várat a szükséges élelemmel. *Csikány* 1998. 119-122.

Leiningen leírását a sikeres akcióról közli: Saját kezébe... 1998. 43-45.

⁵² Kún János polgári tűzmester Chorin Samu honvéd segítségével a redoutban felállított két ágyúval kartácsáport zúdított a hidra, így megakadályozta, hogy a császári katonák elfoglalják a hídfőt. *Lakatos* 1881/I. 159, vö.: *Galsai Kovách* 1911. 20.

⁵³ Az ütközet helyszínéről visszavonuló erőket Józef Wysocki őrnagy lengyel légiója fedez-te. Wysocki elégedetten állapította meg emlékirataiban, hogy „ezzel a nappal alapoztuk meg a lengyel katona jó hírnevét”. Együtt a szabadságért 1848 1849. *Wysocki* tábornok emlékiratai. A magyarországi lengyel légió részvétele az 1848-as szabadságharc hadjára-taiban. S.a.r. *Kovács István*. Budapest, d. n. 34.

⁵⁴ Ekkor már gyulai Gaál Miklós ezredes (1799–1854) irányította az ostromsereget, aki Gal-sai Kovách szerint éppen Máriássy ellentéte volt: „tehetetlen, indolens és szellemileg el-aggott”. *Galsai Kovách* d.n. II.k. 122.

A napló nyomtatásban megjelent változata erősen stilizált formában tartalmazza e véle-ményt. *Galsai Kovách* 1911. 21.

Gaál Miklós életrajzát közli: *Bona* 2000. 156-157.

⁵⁵ Gaál Miklós 1848. december 27-én kelt tudósítása szerint a vár parancsnoksága „igen rossz néven vevé, hogy seregem egy része által Újaradot elfoglalván öt odús fészkebe zár-tam”, s december 26-án megkísérelte, de nem járt sikerrel. *MOL H 2 (OHB)* 1848:7119. Gaál testvérének is beszámolt december 27-én az eseményekről, reményét fejezve ki, hogy ütegei elrettentik a védőket a város lövetésétől, 30-án viszont már amiatt panaszkó-

Bevégzem az 1848-ki eseménydús évet, azon tudósítással, hogy ez utolsó hó 2-án Ferdinánd öfőlsége Olmützben minden további uralkodásról lemondva (azaz kénytelenítetven lemondani) a kormányt Ferenc Károly, mint öröklő sorosnak átadá, ki azt azonnal fiára Ferenc Józsefre mint első szülöttre ruházá.

1849. JANUÁRIUS

Oly örvendetes hírral kezdem ez évet, mely előre kecsegtet bennünket azon szilárd reménnyel, hogy Erdély rövid idő alatt elfoglalva, a lázadóktól (oláhok és szászok) megtisztítva, s így a miénk leend. Ugyanis:

Folyó hó 2-án Bem tábornok Besztercét és Naszódot elfoglalva, Urbánt, a kamarilla bérencs tábornokát⁵⁶ seregével együtt Bukovinába űzte, hol a hátszázelen erőt hagyva Kolozsvár felé sietett, s ott is szerencsésen sikerült haditerve, mert útközben több kisebb csatában megverve az ellenfelet, Erdély fővárosát visszaszerzé.⁵⁷ Az országgyűlés e hó elején Debrecenbe költözött.

Aradra nézve megjegyzendő: a várbeliek által szokásba vett ágyúztatása városunknak mely ágyúzások következtében több házak vagy romba dültek, vagy lángok martalékává lettek.

Nem lévén még a magyar honvéd seregnek várt ostromló ágyúi, a várbelieknek tüzelését csak néhány apróbb golyókkal viszonzozhatta, ámde folyó hónk 24-én megkészlővén a Maros partoni batteriák,⁵⁸ ezek is megkezdik működéseiket, éspedig úgy, hogy önvallomásuk szerint a várbeliek ilyesmit magyar tüzérektől nem is vártak. [17.]⁵⁹

dott (jogosan), hogy kevés az ágyúja. V. *Waldapfel* 1950–1965/2. 403, 410–411.

December 28-án Gaál is lövette a várat, a vártemplomot is találat érte, miközben a városban öt helyen csaptak fel a lángok. Feistritz 1848/49. 1848. december 28-i bejegyzése.

⁵⁶ Urban, Karl (1802–1877) cs. kir. alezredes, a 17. (2. oláh) határőr-gyalogezred parancsnoka.

⁵⁷ Bem, Józef (1794–1850) honvéd tábornok (1849-ben altábornagy) 1848. december 25-én foglalta el Kolozsvárt, majd Urbant a Borgói-szoroson keresztül Bukovinába szorította.

⁵⁸ ágyúütegek

⁵⁹ A kormány 1849 első napjaiban hozatott Máramarosból bányászokat, akiket az ágyútelepek építésénél is alkalmaztak. *Galsai Kovács* d. n. II. k. 126.

Feistritz Rajmund O.F.M. [Ordo Fratrum Minorum – ferencesek, itt: ferences szerzetes] szerint, aki a várban élte át az eseményeket, „7h-tól este 5h-ig a legrettenetesebb bombázás volt, amit csak el lehet képzelni”. A tüérek csak fél 10-ig tudtak ágyúik mellett kitartani a magyarok rettenetes keresztttüze miatt. *Feistritz* 1849. január 24-i bejegyzése.

Gaál Miklós és Boczkó Dániel január végén Damjanich megérkezését követően - megakarták rohanni a várat, de a zajló Maros, illetve az ostrommunkálatok állása a terv kivitelezését nem tették lehetővé. *Pelyach István*: Egy elmulasztott várostrom tanulságai. (Az aradi vár „ostroma” 1849 januárjában). *Acta Universitatis Szegediensis de Attila Jó-*

FEBRUÁRIUS

Nem vélt s nem reménylett események tanúi valánk e hóban. Ugyanis: az eddig magát erősen és szilárdul tartó, és védő aradi tábor egy része a rácok és császári katonaság által történt megtámadás következtében hátrálni kezdett, s Aradot elhagyva Battonyára vonult, s így másik része is a tábornak a Maros partjairól, miután egy napig csatáztak volna, folyó hó

8-án hátrálni kezdett. Mely alkalmat használva az ellenfél, minthogy december-januárius és e hóban is roppant hideg lévén, a Maros befagyott, azon keresztüljött. Mily félelem s rettegés lépé meg a város lakóit, itt feljegyezni nem lehet. Lehetett látni a futkosó gyermekekkel kétségbeeső anyákat, erőtlen aggokat, és lepedőkben hurcolt betegeket, szóval rendkívüli zavart. Parancsnok Gaál Miklós vezénylete alatt reggeltől 10-ig a Maros parton csatározás, míg végre az előnyomuló nagyobb erőnek a mieink engedni kénytelenítetvén, minthogy az ellenfél a várbeli ágyúk által is segítettet, a Nagy-erdő felé vonult.⁶⁰ Bevonult az alatt az ellenfél előcsapata is, s bevett szokása szerint legelőször is a békés polgárokat rabolni kezdi, sőt vagy kettőt (zsidót) le is gyilkol, többeket megsebesít. A megyei és város börteneiből a foglyokat szabadon bocsátja. A polgárok által a Marosra vezető Halász és egyéb utcákat eltorlaszoltat, nehogy, mint mondák, a magyarok menekülhessenek. S míg ezek kinn történnek, mintegy 11 1/2 óra tájban kolostorunkba is vagy 25 rác rabló betolakodván, az étteremben, hol mindnyájan, a ház elnökét, ki Tornyán, P[ater] Frigyes,⁶¹ ki Ötvenesen, P. Kelemen,⁶² ki Világoson és P. Barnabást,⁶³ ki nov. 14-én 1848 Miskolcra utazott kivévén, összegyülekezve (köztünk a derék tábori lelkész N. T. [Nagytiszteletű] Magyarai Alajos is⁶⁴) bizonyos halálunkra számolánk. Szerencsénkre egy pétervárad határőr két tár-

zsef nominate. Acta Historica Tomus LXXXVII. Szeged, 1989. 3-21.

⁶⁰ Gaál Miklós 10 óra körül éppen hegedülni kezdett, amikor az ellenséges csapatok megindították a támadást, s a hangszert csak akkor tette le, amikor a szerb-császári alakulatok benyomultak az Úri (Deák Ferenc) utcába, ahol lakott. *Galsai Kovách* d. n. II. k. 149-150., vö.: *Galsai Kovách* 1911. 40.

Gaál Miklós ezredest az ütközetet követően felmentették parancsnoki beosztásából, az ellene indított vizsgálat azonban a felmentésével végződött. Bona 2000. 156-157.

⁶¹ Nachtigall Frigyes O.F.M. Conv. [Ordo Fratrum Minorum Conventualium - minoriták, itt: minorita szerzetes.]

⁶² Zetykó Kelemen O.F.M. Conv.

⁶³ Várholyi Barnabás O.F.M. Conv.

⁶⁴ Magyarai Alajos (1817–1888) csanádi egyházmegyei római katolikus pap, akit 1849. február 16-án az aradi tábor felügyelő lelkészévé (tábori főpapjává) neveztek ki. *Zakar* 1999. 142.

sával szuronyszegezve megjelenvén, tudakolá: magyarok, vagy németek vagyunk-e? Mely kérdésére, midőn németül válaszolva őt megnyugtattuk,⁶⁵ sikerült arra is bírni e vidéki rendes katonát, hogy a többi társaival a szuronyt lebecsátatta, mely az ablakokon reánk vala szegezve, s az étterembei betolakodástól a többieket elparancsolta. Sokat köszönheténk az éppen akkor a pincében hordók töltögetésével foglalkozó éber lelkű⁶⁶ kádár legénynek is, ki látván, hogy a prezidensnek⁶⁷ (kit a falhoz szorítottak, mellére tartván a szuronyt egy rác és azt kiáltva: Ti szi gazda?⁶⁸) nincs előbb menekülése míg valamit nem adand, azonnal egy cseberben bort sietve felhozott, miből a különben is jókedvűek hörpöntvén, annyira-mennyire csendben valának. Nem maradt mégis kolostorunk kár nélkül, mert Fr. Leopoldot⁶⁹ kirablák, P. Wolfgangtól⁷⁰ pedig 1 órát és egy pár csizmát vivének el. Ez utóbbit főbelövendők, ha csak oldalán csüngő keresztjét nékik nem mutatja, és előttük térdelve élete fenntartásáért nem könyörög.

Azonban a magyar honvédek dicséretére legyen mondvá, találkoztak, kik vezénylőik fölhívásának engedve a rendet megtartották, s vezéreik szavát pontosan teljesíték. Földváry ugyanis,⁷¹ Asztalos⁷² és Schatzberg⁷³ összeszedve legényeiket, a betolakodott előcsapatot zaklaták, olyannyira, hogy közülök kevés menekülhetett. Végre Asztalos kapitány, Boczkó, nagylelkű kormánybiztos⁷⁴ és Fischer lugosi nemzetőri kapitányoktól felszólítva a város megszabadítására, az aradi Fő utca külön részeiben felállított Leiningen, Zsivkovich, Rukawina és fölkelt bánáti népség[19]ből álló sereget, melynek élén Jovanović rác őrnagy állott,⁷⁵ az Ecetfőző utcán bekerülve, baljába[n] a zászlót, jobbájában kardot villogtatva, megtámad-

⁶⁵ Lakatos Ottó szerint Pléva Balázs O.F.M. Conv. német nemzetiségű káplán nyugtatta meg a betolakodókat. *Lakatos* 1881/I. 169.

⁶⁶ A szerző itt kihagyta a helyet a megfelelő névnek, de nem töltötte ki azt.

⁶⁷ Zsidegh Rajmund O.F.M.Conv.

⁶⁸ Te vagy a gazda?

⁶⁹ Augsperger Leopold sekrestyés.

⁷⁰ Valkovics Farkas O.F.M. Conv.

⁷¹ Földváry Ferenc honvéd főhadnagy, a tiszántúli önkéntes mozgó nemzetőrség aradi táborának főszámvevője. *Bona* 1988. 215.

Földváry Ferenc február 8-át követően 13-án is példásan helytállt, az utcán menekülő néptömeg között összegyűjtötte, majd sorakoztatta századát és Újaradra, a betörő császári alakulatok ellen vezette azt *Potemkin* 1867. 49-50.

⁷² Asztalos Sándor (1821–1857) a 29. honvédzászlóalj századosa.

⁷³ Schatzberg Károly (1821–?) honvéd százados az 58. honvédzászlóaljban, az 1849. február 8-i ütközetben megsebesült. *Bona* 1988. 527.

⁷⁴ Boczkó Dániel (1787–1870) Békés és Arad megyék kormánybiztosa.

⁷⁵ Jovanović, Michl cs. kir. őrnagy az ostromzár feltörésére küldött cs. kir. erők mellé rendelt szerb különítmény parancsnoka volt.

ván – azt megszalasztotta.⁷⁶ Jovanović lelövetett. A rabló csordából mintegy 500 halva maradt, s a Bánhidy házába menekültek mintegy 200-an foglyokká lettek. E csata a Kolostor, vagyis Templom utcában és a piacon történt, s a torlaszokig folytatott, hol az egymáson heverő holtak teste miatt járni is csak bajjal lehetett. 3 1/4 órákor délután, minekutána egy kis gránátot bocsátottak a rácok a mieink közé, mely éppen kolostorunk közepe táján pattant szét, és miután egy, a Bárányka korcsma szögletén felállított congrév rakéta templomunkba repült, történt a megfutamodás. A menekültek Újaradra, s onnan tovább a legrendetlenebb futással siettek biztos helyre. A mieink az utcákon tábori tűz mellett virrasztottak. E csata után a mieink a Maros partját elegendő őrökkel el nem látván, éjjeli 3 óra tájban a helybeli várból kiküldöttek által a roppant sőház meggyújtott, s a városnak is több helyeni felgyújtása elhatározott; mit azonban az isteni gondviselés meggátolni, meg nem engedni jónak látott.⁷⁷

Február 9-én egész nap roppant lődöztetése városunknak; e nap reggelén mi, e kolostor tagjai reggeli 5 órákor egymástól elbúcsúzva, minden vagyunkánkat a pincébe begyúrva, keseredett szívvel a városból kimenénk; tartva attól, nehogy nagyobb erővel visszatérvén a megveretett sereg maradéka, bosszújának martalékává essünk. Mi Szabó József tanyájára és a Ségában lakozó némely biztos helyekre, T. Lakatos Ottó pedig Neu-Bánátra vette magát. E nap esett a kolostorba két 60 fontos bomba, melyek egyike a csigalépcső mellett törvén be, a felső boltozatot és az alsót is lerombolá,⁷⁸ valamint e hó 7-én a hitszónokoknak átellenébe létező

⁷⁶ Mikor Galsai Kovách Ernő kiért a megyeháza elé, a főtér teljesen tele volt ellenséggel „és pedig rác csapatokkal, hol egész vásárt tartottak a házakból elrablott holmikkal - olyan volt, mint egy országos vásár, mindenféle portékákkal”. *Galsai Kovách* d. n. 153, vö.: *Galsai Kovách* 1911. 41.

⁷⁷ A sóraktárt Georg Unukich cs. kir. főhadnagy gyújtotta fel, aki február folyamán többször is kitört a várból. *Feistritzer* 1848/49. 1849. február 9-i feljegyzése. Az elhúzódo ostrom a város lakosságának jelentős részét is koldusbotra juttatta, amint azt Hajka Demeternek az OHB-hoz írt, Aradon, 1849. február 17-én kelt jelentése is bizonyítja: „Kétszeresen érezteté pedig velünk az ellenség bosszuló ostora csapását múlt csütörtökön, azaz folyó hó 8-án, akkor, midőn egyfelől a várból, másfelől Újaradról, a Bánátból előnyomult rabló csapat által városunk két tűz közé szoríttatván, a fél napi bombáztatást csak azért szüntették meg, hogy helyt adjon a berohant dúló csorda pusztításának, melynek szerencsés visszaveretése után mind a két felől újból egész irtózatossággal bombáztattunk olyannyira, hogy több házak végromba dőltek, többek egészen lakhatatlannokká váltak, minek következtése lőn, hogy azon tulajdonosok, kik mint kizárólagos vagyomból egyedül a házbér jövedelméből, ez egyetlen jövedelemforrástól is megfosztattak, jelenleg maguknak sem lévén lakhelyük, eme vészes időkben nem maradt családjaik s maguk számára egyéb támasz a koldusbotnál.” MOL H 2 (OHB) 1849:2452.

⁷⁸ Itt a szerző néhány szót tintával kihúzott a szövegből.

Oláh Gábor úr házát szinte egy 60 f[on]tos, melynek ablakredőnyei a kolostor tejére és kertjébe hullottak.⁷⁹

Feb. 11-én. Folyó hónap 11-én a várból titkon kiköltözött néhány tisztnek poggyásza a mieinktől elfogatván, azok Aradra, Gaál parancsnok szállására szállítatnak, hol elárvereztetvén, s azok nagy részét Gaál tábornok neje vevén meg, az illetők kezeibe ismét visszakerültek.

E hó lefolyta alatt s mióta a vár bezáratott, kolostorunk minden rendű és rangúakat nem csak éjjeli szállás- de asztallal is ellátott. Vendégeink között számos nevezetességek, kikről meggyőződve hiszem, hogy az aradi minoriták vendégszeretetét, s honfiúi buzgalmukat még utódaik előtt is méltányolva emlegetendik. Domján Antal telekbíró és volt nemzetőri kapitány többnyire velünk s nálunk élvezte a nap örömeit, vagy velünk és nálunk érezte a nap súlyos terheit. Végre fölfogván a helybeli kolostor a vár ellenébeni veszélyes helyzetét, s megfontolván, hogy számos vendégeit a legjobb akarat mellett sem láthatja el anélkül, hogy hozzártatózói hiányt ne szenvedjenek, közmegegyezés következtében a kolostorból a város biztosb részeire a hó végével kivonult. Két hely jelöltetett ki, hol ebédre megjelenhessenek: (1:) a Téglá utcában N. Tdó [Nagyon Tisztelendő] elnök Kosztka Libornál, hová N. T. [Nagytiszteletű] Zsalud Izidor, Lakatos Ottó, Máté Jób, Augsperger Leopold fr. [frater] és P. [Pater] Nachtigall Frigyes és Csüdör Tamás járanak. Azonban T. [Tisztelendő] Tamás Seprösön inkább, P. [Pater] Frigyes pedig a ritka jóságú, és bennünket kitűnőleg kedvelő Ttes [Tekintetes] Rózsa József úrnál találák fölterítve számukra a barátságos asztalt. Hála a jótevőknek!!! [19.] A többiek, úgymint Pléva Balázs, Vinkler Brúnó, Sujánszky Euszták, Zsideg Rajmund, Bardocz Sándor pedig⁸⁰ 30-ik szám alatti házban gyűlenek össze minden gondolható nyomor közötti izes ebédjük elköltésére, egyszeri lakozással megelégedvén, és e kolostoron kívüli lakás egész 3 hónapig tartott. Nem szólok azon szomorú eseményekről, melyek e hó és egész ostrom alatt történtek anélkül, hogy mindannyiszor legnagyobb szívfájdalmat nem éreznék, de azt mégis ide jegyzem, hogy a várbeliek bánásmódja a város irányában nem csak háladatlanságra, de rossz lelkűségre is mutat: Cesati olasz és Sziljak oberster⁸¹ a helybeli várerősség-

⁷⁹ 1849. február 9-én a két fél ismét tűzharcot vívott, de egyik fél sem gondolt komoly támadásra. A várat újra ellátták a szükséges felszereléssel, illetve élelemmel. A bekövetkezett károkért, illetve Arad ideiglenes elvesztéséért Gaál Miklós tábornok volt a felelős, aki 1849. február 10-én beadta lemondását. *Csikány* 1998. 138-139.

⁸⁰ Itt Sujánszky kihagyta a helyet az utca nevének, de végül nem írta be a naplóba.

⁸¹ Cesati, Lucas gróf, cs. kir. mérnökkari százados és Sziljak, Johann von cs. kir. ezredes, a helyőrségi zászlóalj parancsnoka is részt vett azon az 1848. szeptember 19-én tartott haditanácson, amely a várat semlegesnek nyilvánította, s így kivonta a magyar kormány hatóköréből. *Csikány* 1998. 102.

ben a város kérlelhetlen ellenei valának.⁸²

Folyó hónap 9-én Rómában a köztársaság kikiáltatott.

MÁRCIUS

E hó 1-ső napján költözének ki a kolostor tagjai a magyar város különféle utcáiba, s igen okosan tevék, mert e nap is a város több ízben ágyúztatván, a kolostor szobái lakhatatlanokká lettek, össze lévén törve minden ablak, vagy ajtó sérülvén meg több szobákban. E hó 7-én repült be a 10. számú szobába egy bomba, melyben mindent összezúzott.

11. Folyó hónap 11-én sikerült Bem tábornoknak Szebent ostrommal bevehetni, hol a tábornok tudósítása szerint nagy számú orosz katonasággal kelle küzdenie.⁸³ Tudatja továbbá, hogy az orosz beavatkozást megvizsgálendő, angol prokonzullal Szebenben személyesen értekezett, s bizonyossá tévé őt afelől, hogy az orosz katonaság tettelegesen részt vett az ütközetben. Ki is másnap azonnal Oláhországba visszautazva körülményesen értesíté az angol kormányt az ellenünk használt beavatkozásról.

Március 15-e, mint népnépnep a szabadság, egyenlőség és testvériség évnepja a sírkert melletti téren hálááldozat és szónoklattal ünnepeltetett meg. A szónok Sujánszky Euszták vala. Öndicséret nélkül legyen itt általam följegyezve, hogy a haza szeretetéről tartott beszédem mind a dicső honvédsereg, mind a t. c.⁸⁴ minden rangú és rendű hallgatóság tetszését és meglelégedését kivívá.⁸⁵

24-én. A várbeliék egynegyed egyre éjjel bombáikkal ismét háborgaták városunkat és sokak házaít megrongálák.

E helyen nem lesz fölösleges megjegyezni, hogy a többször említettem [!] Bem tábornok, ki Szeben bevétele után folyó hó 19-én Brassót is bevette és Erdélyt megtisztítva, Puchnert seregével együtt Oláhországba kiűzve, az erdélyi hadjáratnak véget vetett lengyel születésű. Ő Lengyelország megbukta után Párizsba menekült, honnan most szabadság és alkotmányt védő harcunkban

Sziljak ezredest egyébként vezérőrnaggyá léptették elő és kinevezték Berger helyettesévé is. Az erre vonatkozó parancsot 1849. február 15-én olvasták fel a várban. *Feistritzer* 1848/49. 1849. február 15-i bejegyzése.

⁸² A szembenálló felek februárban rendszeresen lötték egymást. *Margitay* 1890. 74-75.

⁸³ Bemnek kb. 7500 katonája volt, míg a Nagyszebent védő sereg összlétszáma legfeljebb 5000 fő lehetett. *Hermann* 2001. 253.

⁸⁴ tisztelt című

⁸⁵ Az ünnepi misét az aradi sírkert mellett egy óriási sátor alatt mutatták be. *Lakatos* 1881/I. 183.

⁸⁵ Galsai Kovách Ernő szerint a nemzeti ünnep alkalmából rendezett ünnepi misén valamennyi egység „ünnepies, komoly hangulatban” vett részt. *Galsai Kovách* 1911. 54.

részt veendő, hozzánk költözött és közöttünk dicsően működik. A vezénylete alatt működő vitézek őt csak Táti, Öreg Táti névvel említik. Ez az, ki minden katonai szigorúsága mellett alattvalói bizalmát és tisztelettel párosult szeretetét a legnagyobb mértékben bírja. Az itteni tábor parancsnokai felsőbb rendelmények következtében így válták föl egymást: 1-ső volt Máriássy őrnagy, később alezredes, ezt követé Gaál Miklós ezredes, utóbb tábornok, [20.] kit fölválta Kiss Pál alezredes,⁸⁶ s végre most a parancsnokság gróf Vécsey tábornokra ruháztaték.⁸⁷

ÁPRILIS

A dicső hadvezér Perczel Móric Szegedről Bánátba bemenve, már egész Sz. Tamásig⁸⁸ haladott, útközben minden rác tábort tönkretévén. Végre a szenttamási sáncokat is rohammal bevév, sok vagyont és hadi szereknek birtokába jutván. Így tehát az annyira félelmes szenttamási sáncok többé nincsenek, de maga Szenttamás is semmivé tétetett.⁸⁹

Ápril 14-e örökre nevezetes, örökre emléken maradand a magyar nemzet szívében. Ugyanis a képviselőtestület a debreceni reformata nagyszerű egyházban összegyűlve egy szóval, s lélekkel kimondá a magyar nemzetnek önállóságát, függetlenségét; kimondák a Habsburg-Lothringi háznak örökös száműzetését, s míg a nép jövőre a kormány formát meghatározandja:

K o s s u t h L a j o s

egyhangúlag ország-kormányzónak kikiáltatott, s egy független, felelős magyar minisztérium alakításával megbízott.⁹⁰

Ápril 17-én Bem, a dicső tábornok, miután az erdélyi hadjáratot szerencsésen bevégezte, kifelé, Karánsebesnek vevé útját, s azt egy jól sikerült csata után bevette.

⁸⁶ Kiss Pál (1809–1867) honvéd alezredes három hétig volt parancsnok, de jellemző, hogy Margitay Gábor – e vonatkozásban pontatlan – emlékiratai szerint „48 órai dühös káromlásai után innen eltétetett”. Margitay 1890. 79.

⁸⁷ Vécsey Károly gróf (1809–1849) honvéd tábornok 1849. március 18-án vette át Kiss Pál alezredestől az V. hadtest parancsnokságát. Csikány 1998. 140.

⁸⁸ Szenttamásig

⁸⁹ Szenttamást 1848-ban háromszor kísérelte meg sikertelenül bevenni a magyar kormányhoz hű haderő. Perczel 1849. március 15-én vette át a bácskai csapatok parancsnokságát, s alig másfél hónap alatt felszabadította a Bácskát, 1849. április 3-án elfoglalta a szenttamási szerb tábort is. Hermann 2001. 263–268.

⁹⁰ Hajka Demeter polgármester-helyettes 1849. április 21-én jelentette be a városi közgyűlésben a trónfosztásról szóló határozatot. Márki II/2. 583.

Ápr. 19-én reggel Lugosról is kiűzve az ellenfelet, főhadiszállását Lugosra tette. Ugyan e nap, azaz ápril 19-én Asbóth ezredes a Rákoson nagyszerű győzelmet nyert az ellenünk agyarkodó császáriakon, melynek legnagyobb eredménye reánk nézve az lett, hogy az ellenfél hazánk szívéből, Buda-Pestről húzódik kifelé,⁹¹ s 24-én Szent György napján, Pesten már honvédőink cirkálának. A két városközi közlekedést, miután az ellenfél Budára átvonult, a hídnak felgyújtásával megszakasztá.

Ápril 30-án Bem tábornok egyesülve az aradi hadtesttel már Temesvár alatt áll.⁹²

Az ország kormányzó elnöke által kinevezett független, felelős magyar minisztérium tárcáját elfoglalva, a következőkből áll:

Szemere Bertalan elnök s belügy

Gróf Batthyány Kázmér külügy s ideiglenesen kereskedelmi

Horváth Mihály csanádi püspök vallás és közoktatási

Vukovics Sebő igazságügyi

Duschek Ferenc pénzügy

Csány László közlekedési

Görgei Artúr hadügy kinek helyét ideiglenesen jelenleg Klapka tábornok pótolja.

S így Magyarország független, s Habsburg-Lothringi ház⁹³ napjai megszámlítvák. A boldogság minden magvait kebelében hordó magyar hazát e h-tlen⁹⁴ család bitor kezekkel addig faggatta[!], nyomorgatta, hogy e lépésre a magyar nemzetet az utolsó cseppig kimerített türelem kényszerűsége vezeté, nem pedig túlzott elbizakodás, vagy forradalmi viszketeg. S ma már a nép szabad – bátran szemébe nézett a koronás zsarnoknak, s vele számot vetett.

S miután bízva test és lelkének megtörhetlen erejében, a fellázadt rác, szerb-oláh gyilkosokat nagy részben összezúzta, s Windisch-Grätz zsoldosait rövid napok alatt semmivé teszi, amint e csordák és zsoldosok kegyetlenségei fő okozóját a magyar hazán 3 száz évig zsarnokoskodó Habsburg család minden tagjait ápril hó 14-én örökre száműzé.⁹⁵ [21.]

⁹¹ Aulich Lajos honvéd tábornok a II. hadtesttel 1849. április 11-én látszattámadást indított Rákos mezején, majd április 16-án az Asbóth-hadosztály Vecsés térségében újabb látszattámadást hajtott végre. Hermann 1996. 305. 308.

⁹² Bem április 20-án már Temesvár elővárosában (Józsefváros) állt, majd 29-én sikertelenül próbálta meg bevenni a Gyárvárost. Hermann 1996. 315. 318.

⁹³ Habsburg-Lotharingiai ház

⁹⁴ hűtlen

⁹⁵ A függetlenség kimondására Arad városa is üdvözlő felirattal válaszolt. Arch. Jud. Arad Primaria oraș Arad. Reg. 1/1849. Tanácsi Lajstrom 1849. évről. 1849:199. 239. 240.

E hó 2-án a helybeli várból eregetett golyók egyike kolostorunkban a 9-ik számú szobába törvén – abban mindent porrá zúzott.

E hó 9-én történt fél napi ágyúzás alatt több városi lakok rongáltattak meg.⁹⁶

MÁJUS

Múlt hó végén a Bem tábora előtt futó császári katonaság Temesvárba bevonult, hol a bent rejlő összes erőt mintegy 8 ezerre teszik.

Mieink Temesvárt körülkeríték – s jelenleg seregünk egy része Orcifalván van, másik része Bommel Mehádia környékén beütött Puchner táborát megsemmisítendő – elutazott. Harmadik, azaz legkisebb része Temesvárt (mintegy 2000) környezi; mit megtudva a bennlevők, 12-én 28 ágyúval, s majd 5000 emberrel kitörve a miéinket körülkeríték; mit látva magyar honvédeink, egész elszántsággal szuronyt szegezve rohantak a kétszernél nagyobb erőnek – s mint tudomásunkra jutott, az ellenfélből 600 leölve a várba visszavonulni kényszeríték. Mieink közül a csatátéren 160 halva maradt. Béke a nemzetiségükkel együtt fenntartandó függetlenségért dicsően harcoló csatárok poraira!!!⁹⁷

Az itteni várbeliek is észrevevén honvédeink gyérültét, több éjjel megkísérték az áttörést; de a készen álló ágyúk üdvözlétől mindég visszarettenve ismét behúzódtak. Mint gyanítani igen könnyű, céljuk a Maros partján létező, s ellenük működő ágyúink beszegzése; de ezt célszerű intézkedésekkel párosult éber őrködés nem engedi.

Folyó hó 13-án ülé meg Arad városa az ország függetlenségének örömnünnepét; mely alkalommal a Nagy-erdő előtt, s régi sírkert melletti téren középre a szabadság fáját leásva, mellette több sátrak készültek, s minden vallásfelekezet külön sátorban beszéd által az ünnep nagyságáról felvilágosítva, a függetlenségi nyilatkozatot magyar, német, oláh, rác és zsidó nyelven felolvasni hallá.⁹⁸

⁹⁶ A parancsnokság átvételét követően utasítására április 24-re elkészült a már korábban tervbe vett 800 méter hosszú, 6 méter széles csatorna, amely a Marossal összeköttetésben lévén, Újarad felől is teljesen elszigetelte a várat. A csatornával párhuzamosan tüzelőállásokkal és redoutokkal ellátott futóárok volt. *Csikány* 1998. 141-143.

A csatorna építése közben a munkában résztvevők – dacára az erős ágyútűznek – csak kisebb veszteségeket szenvedtek. *Margitay* 1890. 88-98.

⁹⁷ A temesvári várórség 1849. május 3-án, majd május 12-én rohamot intézett a várat záró magyar erők ellen, de mindkét alkalommal visszaverték őket. *Hermann* 1996. 320. 325.

⁹⁸ A szónokok Kosztka Libór római katolikus pap, Baló Benjamin református, Rácz János ortodox, valamint Steinhardt Jakab izraelita lelkészek voltak. *Lakatos* 1881/I. 195.

Az ünnepségen gyűjtést rendeztek, amelyen 600 pft 7 1/2 xr folyt be az államkasszába. Arch. Jud. Arad Primaria oraş Arad. Reg. 1/1849. Tanácsai Lajstrom 1849. évről. 1849:920. Az ünnepség dacára Arad kevesebb újoncot akart kiállítani, mint amennyi a törvényben elő volt írva számára, de a hadügyminisztérium nem engedte, hogy az elköltözött vagy

1849-i május 21-e mint a magyarhoni történet lapjain örökre nevezetes, méltó, hogy e naplóban is följegyezve, hirdesse a későbbi kornak a magyar hadnokok vitézségét. Dicső seregeink ugyanis Görgei Artúr tábornok vezénylete alatt Buda várát, miután azt a Gellért és Sváb hegyekről néhány napig bombáztatá, a fennírt napon (azaz május 21-én) rohammal bevévék; s méltó neveknek, miszerint Európának leghősiebb harcosi, újra megfeleltek. A 3-ik, 9-ik, 14-ik, 37-ik, és 47-ik honvéd zászlóaljak (köztük több polgári egyének is) a bástyák megrohanásában kitűnőleg működvén,⁹⁹ a várban létezett Ceccopieri olasz gyalogság, minthogy irányunkban nem kis részvétet mutatott, megkíméltetett, a többiek mint ily alkalommal történni szokott, fegyver által hullván el. Hentzit Buda vár parancsnokát¹⁰⁰ Hertelendy Kálmán 47-ik zászlóalji kapitány lövé meg¹⁰¹, s maga is könnyű sebet kapott; az első nemzeti zászlót pedig ugyanazon seregbeli honvéd, Püspöky Grácián tűzé ki, miért is jutalmul (és méltán) hadnagyi rangot, s 1000 pengőt kapott.¹⁰² Részünkről az ostrom és megrohanás alatti elesettek számát tökéletesen meghatározni nem lehetett. Hogy sok elhunyt, bizonyos; ellenfeleink közül több fogollyá lett, vagy leöletett. Horvátnak nem volt kegyelem – mint hallók! Könnyű legyen hazánk függetlenségéért elhunyt dicső harcosink felett a sírhant, s örök dicsőség koszorúzta elhunytok után hamvaik fölött – melyek elleneikével már egyesülvén – a béke angyala virrasszon!!! [22.]

Május 26-án éjjeli fél tizenegyrei órától reggeli 4 óráig városunk a várbeli-ek által iszonyatosan bombáztatván és dupla töltéssel lödöztetvén, a golyók zápora által több lakokban okozott rombolásokon kívül, Kornya úrnak a megyeház szomszédságában lévő emeletes háza lángok martalékává lőn. És ez volt az utolsó lödöztetése a városnak, melynél borzasztóbbat eddig nem tapasztalt. S így hiteles állítás szerint 45 ezer lövés érte Arad városát 9 hónapi ostrom alatt.¹⁰³

gyárakban dolgozó embereket, illetve az ellenséges megszállás alatt álló területek lakosságát levonják az újonckontingensből. A tartozás 1849. május 18-án 89 fő volt. MOL HM Ált. H 75 HM Ált. 1849:14858.

⁹⁹ A 14. honvédzászlóalj a Győrben állomásozó VII., a 37. honvédzászlóalj a Komárom őr-ségét alkotó VIII. hadtesthez tartozott, így nem vettek részt Buda bevételeiben.

¹⁰⁰ Hentzi von Arthurh, Heinrich (1785–1849) cs. kir. vezérőrnagy a vár bevételekor halálos sebesülést szerzett.

¹⁰¹ Hertelendy Kálmán (1820–1875) százados a 47. honvédzászlóaliban. Bona 1988. 260–261.

¹⁰² Püspöky Grácián (1817–1861) zászlós őrmester volt a 47. honvédzászlóaliban, az ostromot követően hadnaggyá léptették elő. Bona 1998/2. 732.

¹⁰³ 1849. május 26-a éppen pünkösdvasárnapra esett, de a zsidó templommal szemben lévő Stampfel-féle kertben a helybeli zsidóság is bor és zeneszó mellett mulatott, amikor a várból megkezdődött a bombázás. Feistritz 1848/49. 1849. május 26-i bejegyzése.

Kolostorunk és templomunk tornya tetemesen megrongáltatott, de éttermünk, melyben majd 9 hó lefolyta alatt több hozzánk érkezett, vagy körünkben menhelyet és vigaszt kereső egyéniségekkel tanyázánk, sértetlen maradt. Hála érte az imádandó Gondviselésnek!

JÚNIUS

E hó 5-én délutáni 2 órától fél nyolcig tartatott az úgynevezett Bükszenkaszárnya udvarában (melynek jelenleg nyoma sincs már) fölállított tábori sátor alatt a várból kiküldetett 5 tiszti egyénnek a mieinkkel tanácskozmánya; melynek eredménye 14 napi fegyverszünet lőn; megengedtetvén e szünet alatt néhány várbeli tiszteknek: „Valljon létez-e még honunkban császári sereg és hol? Bevéve-e Buda vára vagy nem?” - meggyőződés és kellő tudomás szerezhetése végett Temesvár és Budára utazhatni.¹⁰⁴ És csakugyan

folyó hónap 6-án reggeli 6 órakor tiszteink kíséretében Temesvár felé 3, Budapest felé pedig 2 várbeli tiszti egyén útnak is eredt. Dicső magyar kormányunk által június 6-ra kitűzött nemzeti bűnt Arad városa kitűnő pietással tartá meg. Minden vallásfelekezet egyházaiban nyilvános könyörgések intéztetvén a seregek urához független édes Hazánkat a mindent felfalni vágyó északi óriás jogtalan beavatkozása miatt fenyegető vésznek mielőbbi megszűnéséért, rettenthetlen hadnokaink diadalmaért, szeretett közös Anyánk, édes hazánk boldog léteért.¹⁰⁵

Folyó hó 13-án reggeli 3 órakor kolostorunk elnöke, Kosztka Libór a helybeli tanodai igazgató Lakatos Ottó kíséretében indult Lugosra – társulatunk főnöke N. T. Szabó Román által fölhatalmazva lévén az ottani kolostori elnök, Lahner Ágoston ellen szigorú vizsgát tartani, mely vizsga azonban az elnök hon nem léte miatt meg nem történhetvén, a kiküldöttek re infecta¹⁰⁶ visszatérének.

Az ostromlók egyébként tudták, hogy a várban fogytán van a lőszer és az élelem (május 20-án már alig volt kenyér és csak 20 ulánus ló maradt ennivalónak), mivel a szőkevényeket kihallgatták. MOL H 2 (OHB) 1849:7378.

¹⁰⁴ A csatorna elkészültét követően a vár védői passzívan viselkedtek, noha a magyar zárló erő alig haladta meg a 2000 főt. Vécsey Károly április 26-án, majd május 31-én is felszólította a védőket a feltétel nélküli kapitulációra. Június 3-án Baudis József őrnagy és Boczkó Dániel enyhe feltételek mellett ismét sürgette a megadást, aminek eredményeképpen június 5-én 14 napra fegyverszünetet kötöttek a szembenálló felek, s három császári tiszt Temesvárra, illetve Budára indult tájékozódás végett. Csikány 1998. 146-148.

¹⁰⁵ A magyar kormány az orosz beavatkozás ellen keresztes hadjáratot hirdetett, 1849. június 6-ra pedig, – tekintet nélkül a felekezetek különböző szokásaira – országos bűnt rendelték el. Meghatározott időpontokban harangzúgás, istentiszteletek és körmenetek nyomatékositották az országra leselkedő veszélyt.

¹⁰⁶ dolgavégezetlenül (lat.)

Folyó hó 19-én az úgynevezett városi ligetben hazánk népszerű költésze, Sárosi Gyula az aradi polgárság színe előtt szerencsés vala közlekedését és hatást ébresztő *Arany trombita* című költeményét szavalhatni, melyből a forradalom eredete és folyama ez ideig igen is világosan kivehető. Hogy e költemény századokon át fennmaradand – habár rejtekben is – erősen hiszem.¹⁰⁷

20-án. A városi képviselők Török Gábor mint polgármester, de jelenleg kormánybiztos helyébe, polgármesterré Varjasy (alias Vranovics) János tanácsnokot, kapitánnyá Horváth Ádámot, tanácsnokokká Kopcsányi Kristóf főjegyzőt és Szentiványi János ügyvédet, főjegyzővé pedig Simon Ignác aljegyzőt választák.

Június 29-én az annyira sanyargatott Aradba Vetter altábornagy érkezék, s miután a várból kibocsátott kémelő tisztek még e hó 17-én visszatérve magyar hont a császári seregtől nagyobb részint felszabadítva; a vár további fenntartását pedig részint a várva várt segély meg nem érkezése, részint mi legfőbb tényező, az élelem hiánya miatt lehetetlennek állítanak – a szükséges és [24.] mind a két fél által elfogadott feltételek mellett a vár erősségét fenn említett Vetter altábornagy úr

JÚLIUS

első napján éjjeli egy óra után átvevé; s így mit Arad város 9 hó óta folytonosan, de csüggedni nem tudó lélekkel szenvedő közönsége naponként forró imáiban kért e hon Istenétől, ma már teljesedve lőn.¹⁰⁸ Azaz: az aradi vár vissza lőn nyerve a hazának. A példás vitézségű, s becsületességű várparancsnok Berger – a bent lévőkkel – ezekhez értve a várbeli capistránus atyák közül a kolostor elnökét két társával együtt 2 zászlóaljnyi fedezet alatt az éj csöndében kivonult. Az ellenséges őrsereg közt *Sziljak* Oberster és *Cesati*¹⁰⁹ valának, kik legnagyobb ellenszenvvel viseltetének sokat szenvedett városunk irányában. Az átvett helybeli várban 64 ágyú, 1500 fegyver, 2000 mázsa lőpor 1 millió puskatöltény, 3-400 ezer különféle ágyúgolyó, 540 hatvan fontos meg-

¹⁰⁷ A sikerhez az is hozzájárult, hogy Sárosi példaképül állította hallgatósága elé az aradi polgárság ostrom alatti türelmét és kitartását, lásd: Ponyvára került arany trombita. Az örök igazság parancsolatjára mondvacsinálta Sárosi Gyula. Bev., jegyz., közzéteszi: Bisztray Gyula. Budapest, 1951. 123.

¹⁰⁸ Arad városa a katonaságnak „az ostrom alatt kiállott állhatatosságáért” köszönetet szavazott, a vár feladásáról szóló hirdetmény közhírré tételével pedig a városi kapitányt bízták meg. Arch. Jud. Arad Primaria oraș Arad. Reg. 1/1849. Tanácsi Lajstrom 1849. évről. 1849:872. 866.

¹⁰⁹ Kiemelés az eredetiben Z. P.

töltött bomba, 800 harminc fontos töltött és több százra menő töltetlen bomba s egyéb hadi szerek találtattak. A magyar kormány – mint hallók – a benn lévőknek minden bútorait kétszeres áron megfizetvén, a tisztéknek rangjokhoz illő és a legénységnek is kétszeres útiköltséget adadni rendelt. Mily jó lelkű a magyar!¹¹⁰

Átvétetvén a vár, abban ideiglenes parancsnokul Bergmann alezredes¹¹¹ nevezetett ki, s így miután az ide s tovaszórt lakosság előbbi lakjaiba – mennyire lakai engedék – visszatért, s a helybeli vár pusztításától többé nem tarthatott.¹¹²

Július 5-én a Szentháromság szobra előtt emelt sátor alatt ünnepélyes Te Deum és hála isteni tisztelet tartatván, N. T. Magyarai Alajos úr által Kosztka Libór kolostorunk elnöke célszerűen kidolgozott beszédében fejtegeté az örömnep fontosságát. Minek végével nagyszerű népgyűlés, és az oroszoknak hazánkba betöréséről tudósítatván a közönség, e nem várt vendég eltávolítására és ezek elleni fegyverfogásra a nép minden rangkülönbség nélkül Bogdánffy [Gergely], Simon Ignác és Pásztori [Ferenc] urak által erélyesen fölszólított.

E nap érkezék meg Nagyváradról a fegyvertár, és annak működő személyzete városunkba, mely a középtanoda, elemi iskolák és más tágasb épületekben letelepedve, napi foglalatosságait a hon javára kitűnő szorgalommal végezni hazafiúi szent kötelességének tartja.

Folyó hó 8-án a vitéz magyar seregnek átadott, s a mieink által igen is megrongált várban tartatott az összes tábori kar és polgárság jelenlétében a háladó isteni tisztelet; melyet az Isten szabad ege alatt N. T. Magyarai Alajos tábori s már vári lelkész úr magyar érzelmű szónoklata fejezett be.¹¹³

¹¹⁰ A kapitulációs okmányt közli: Saját kezébe... 1998. 170-171.

A várórség 1849. július 1-jén reggeli 3 órától 11-ig vonult ki a várból, s 11 órakor a magyar nemzeti lobogókat kitűzték a bástyákra. Náray Imre szerint „egyes zúgolódás hallatszott itt-ott a néptömegből”, mivel a várost bombázó császári katonaság szabadon elvonulhatott. V. Waldapfel 1950 1965/4. 152.

¹¹¹ Bergmann, Josef (1807 – 1849) honvéd ezredes, az aradi vár ideiglenes parancsnoka. Bona 2000. 242-243.

¹¹² Bergmann kezdetben német nyelven levelezett Arad városával, de a városi hatóság figyelmeztette „a hivatalos levelezésnek magyar nyelvenni szerkesztésére”. Arch. Jud. Arad Primaria oraş Arad. Reg. 1/1849. Tanácsi Lajstrom 1849. évről. 1849:924.

¹¹³ Pártosy Károly honvéd százados a városi közönséget meghívta az ünnepségre. Arch. Jud. Arad Primaria oraş Arad. Reg. 1/1849. Tanácsi Lajstrom 1849. évről. 1849:906. Pártosy fontos szerepet játszott az 1849. II. 8-i ütközetben, Vécsey Károly szerint neki volt köszönhető a 29. honvéddzászlóalj megmentése. MOL HM Ált. H 75 1849:14997. Lakatos Ottónál Pártosy Károly tévesen „Pásztory Károly” néven szerepel. Lakatos 1881/I. 206.

E hó elején a várerősség palisatióztatott, vagyis tölgy karókkal kerítetett be a város felőli oldalon; mely munka az egész vár körül folytattni – elhatároztatott.

Nagyváradról városunkba érkezett ruhabizottmányi felügyelőség folyó hó 14-én kolostorunk felső emeletét posztó és egyéb kelmék rakhelyéül elfoglalván, a tanító egyének ismét a város külön részeibe kénytelenek kivonulni. Domján Antal úr három szobát házában evégett átengedni szíveskedett.

Július 17-én érkezék Aradra délutáni 5 1/2 órakor Hazánk kormányzója, Kossuth Lajos. A városiak leírhatlan lelkesedése és szívéssége fogadá honunk nagy fiát. Csernovics Péter¹¹⁴ laka volt szerencsés e nagylelkű férfiút kebelébe fogadhatni. Arad magyar érzelmű polgárai, kik őszintén tudják méltányolni az erényt, s érdemet, esti 10 1/2 órakor nagyszerű fáklyás zene és Simon Ignác főjegyző remek szónoklata által nyilváníták a nagy férfiú iránti tiszteletüket. A szónok remek beszédére válaszul a megtiszteltetett, leírhatlan ama lelkesedés, és hatás, melyet [24.] hazánk – Európa – de nem csak Európa, hanem a civilizált világon nevezetessé lett embere, Kossuth Lajos beszédével a néptömegben élesztett, mondván a többi között, miszerint Arad a hazafiúság és hűség nevezettel ugyanazonosított; s miután a lelkes polgárságot továbbra kitűrésre buzdítva a hon nevében mindent, mi Arad jövőendő boldogsága, s jobbléte előmozdítására megkívántató és megtehető ígért volna, magát mint polgártárs a polgárság hazafiúi bizalma és szeretetébe ajánlva másnap, azaz

18-án és 19-én a várat és fegyvergyárt megszémlelve, a legcélrányosb rendeleket megtéve;¹¹⁵ a városi-megyei tisztelgő küldöttséget s a helybeli kolostor papi egyéneit elfogadva, s mindenkinek működési köréhez képest az érelyes eljárást és a hon szorongó állapotjában csüggedni nem tudó buzgalmat szívökre kötven, folyó hónk

20-án délutáni 2 órakor minden magyar érzelmű áldásitól kísérve eltávozek körünkből Szegedre, ott a nemzetgyűlést, mely Pestről július 2-án hozott határozat következtében Szegedre áttétetven folytattni rendeltetett július 21-én megnyitandó. Vezérelje és segítse őt a nemzetek Ura honunk új-jaalakítása nagy művének bevégezhetésében.

Miután Damjanich altábornagy¹¹⁶ jobb lábán történt sérelem következtében a hadügyminiszteri tárcát el nem fogadá, Kossuth Lajos a nemzetgyűlés által reáruházott hatalomnál fogva e hó elején Aulich Lajos tábornokot hadügyminiszteré kinevezé; a fenn említett hőst a helybeli várparancsnoksággal tisztelvén meg,

¹¹⁴ Csernovics Péter (1813–1892) Temes vármegye főispánja, kormánybiztos.

¹¹⁵ Kossuthnak az aradi vár ellátásával kapcsolatos rendeleteit közli: KLÖM XV. 748-750.

¹¹⁶ Helyesen: tábornok.

mely tisztében e hó elején körünkbe érkezett hős altábornagy betegsége miatt e hó elfolyta alatt sem járhatván el, a várparancsnoki tárca ideiglen Perczel Miklós úrra bízott, kitől később azt Boros József alezredes vevé át.¹¹⁷

A várerősség, hogy szükség esetében magát fenntarthassa, mindennemű élelmi szerekkel, és hadiszükségletekkel elláttatik.

Bemről és hadi seregéről álljon itt feljegyezve, hogy miután az orosz tábort Brassónál megverte, Moldvába bevonult Ocnáig,¹¹⁸ honnét az oroszokon vett új győzelmről tudósítását a kormány megnyugtatóra és a csüggedők felvidítására megküldötte.¹¹⁹

Midőn Bem, a rettenthetetlen agg hős Erdélyben hősileg működik, s magyar seregének vitézségét a szomszéd Moldvában is nevezetessé teszi, azalatt Pestet az ellenfél újra elfoglalja. A kormány és képviselők háza Szegedre vonul. Az osztrákok és oroszok a magyar bankjegyeket beszedik, s ha igaz, e folyó hó 24-én 1 millió 800000 pfot¹²⁰ égettettek meg.

Pesten bizonyos Vida Károly¹²¹ tanácsára Haynau főkatonai parancsnok¹²² a magyar érzelmű nőket befogtván az Újépületben éheztetvén több napokig kínozza.

Az oroszok egyesülve az osztrákokkal Miskolcot ismét elfoglalván, onnét a Tisza mentében száguldoznak. Július 25-én tiszafürednél csata. Korponai népfelkelésével visszaverte ugyan az ellent, másnap azonban a túlnyomó erő ismét átkelt a Tiszán, mely szomorú hír hallatára városunk nem kis remegésbe esett.¹²³

Július 31-én az országgyűlési és kormány tagjainak városunkbani nem várt érkezése közreműködést okozott, mit az állami és tábori szereknek siettetett át-

¹¹⁷ Kossuth az aradi vár főfelügyelőjévé nevezte ki Damjanich Jánost, aki július 10-én érkezett Aradra, ahol a város külön küldöttség útján tisztelgett a tábornok előtt. Arch. Jud. Arad Primaria oraș Arad. Reg. 1/1849. Tanácsi Lajstrom 1849. évről. 1849:926.

¹¹⁸ Tirgu-Ocna

¹¹⁹ Bem 1849. július 23-án az Ojtozi-szoroson át betört Moldvába és mintegy 2000 fős csapatával megverte Usztrugov vezérőrnagy erőit, s ezzel ismét megakadályozta, hogy az erdélyi orosz hadsereg a Maros völgyén keresztül kijusson az Alföldre. Hermann 2004. 342.

¹²⁰ pengőforintot

¹²¹ Vida Károly (1819–1862) konzervatív újságíró, a Figyelmező című lap szerkesztője.

¹²² Haynau, Julius von, báró (1786–1853) cs. kir. tábornok, a magyarországi cs. kir. hadsereg főparancsnoka.

¹²³ Korponay János honvéd ezredes már 1849. július 25-én is csak a tiszafüredi híd felgyűjtásával tudta megakadályozni az oroszok átkelését a Tiszán, 26-án azonban Mihail Dmitrijevics Gorcsakov tábornok csapatai átkeltek a folyón és Korponay Debrecenbe húzódott vissza. Hermann 1996. 382-383.

szállítása, a katonaság naponkénti hátrálása csak nagyobb fokra emelt. E hó első napja örömnapp volt Aradon, az utolsó rövid ideig élvezett örömről és nyugalomunkat magával sodrá az örök enyészet örvényébe.

AUGUSZTUS

1-én. Az ellenfélnek szegedfeléi nyomulása, Csongrád városának hol a hős lakosság az elősereget megszalasztá felperzseltetése, s más számtalan való és valótlán hírek e napot is rémületessé tévék Aradon, s mit álmodni is alig mert volna egy lelkes hazafi, azt lőn kénytelen hallani. [25.]

2-án tudniillik: Szeged városának az ellenfél által történt elfoglaltatását.

Aug. 3-a és 4-e az ellenfélnek Arad feléi nyomulása hírét szülemle, minek következtében az aradi ruhabizottmány, a fegyvergyár és egyéb tábori szerek a várerősségbe és a szomszéd falvak és városokba vitetni rendeltettek.

5-én. Az Aradra menekült minisztérium az ellenfélnek nagylakoni léte hallatára Újaradra átvonult. A rémülés nőttön-nő, zavar mindenfelé, leverettség, s csüggedezés jelei az arcokon.

6-án. Reggeli 6 órától óta (!) tömérdek katonaság, roppant számú szekerek bevonulása a várba, melynek elősáncai ágyúkkal láttatnak el. 12 óra után 2 zászlóalj és több huszárosztály a temető melletti téren tábort üt. Tábor parancsnokul Querlonde alezredes,¹²⁴ segédjéül Beimel hadnagy¹²⁵ neveztetvén ki, ezek a kolostorban láttattak el asztal és lakással.

7-én 5 zászlóalj hegyesített vasrudakkal, de többen fegyvertelenül városunkba érkezvén, a közelgő ellenfél előnyomulása hírére ezek is folyó hónap 8-án táborba szállítatnak. 9-én éppen 12 órakor délben bizonyos zavarban halászni szeretők által az a hír terjesztetvén el, miszerint az oroszok Újaradra betörték (mi azonban nem valósult). Arad főutcáján általános zavar és borzasztó futkározás történnén, egy asszony agyon tapostaték. E napon az ellenfél előőrei Vinga körül mutatkoztak. E nap hős lengyeleink és Lehel huszáraink közül mintegy 160 foglyokul és 40 poggyászos szekér esett martalékul. Estve felé Görgei 1-ső és 2-ik hadteste megérkezvén, az úgynevezett szállások megett tábort ütött. A helybeli várerősség védállásba helyzetetett, sorsa Damjanich kezére bízván.

10-én. Görgei seregének egy része Újarad alatt táboroz. A katonaság rendkívüli be-, s kivonulása semmi jót nem gyaníttat.

¹²⁴ Querlonde du Hammel, Ferdinand (1811–1873) honvéd ezredes, hadosztályparancsnok a tartalékhadtestnél. Bona 2000. 588.

¹²⁵ Beimel György (1831–?) parancsőrtsízt Querlonde ezredes mellett a tartalékhadtestnél. Bona 1998. 122.

11-én. Általános zavar. A kormányzó és minisztérium hivatalaikról lemondanak. A nemzet ideiglenes kormányá megszünt és Görgei, mint fővezér a nemzet élén, proklamációban felszólítja Arad polgárait a hon tartózkodásra azon esetben, ha az ellenfél bevonulna a városba.¹²⁶ Mi csakugyan

12-én délutáni 3 órakor meg is történt. Az ellenfél Schlik tábornok¹²⁷ és Majthényi császári biztos¹²⁸ vezénylete alatt Újaradról előőreit Aradba beküldvén, azok először is az úgynevezett König kávéházbani raktárt lefoglalták. Más csapata az előőröknek a városházába vonulván, ott egész katonai szigorral őrködének, s miután az aradi tanács, köztük e ház elnöke is N. T. Kosztka Libór Újaradra átmenvén, a város maga feladását jelenté, Schlik tábornagy és Majthényi császári biztos Arad polgárait a személy és vagyon bátorságról biztosíták. Az izraelitáknak azonban meghagyatott, hogy másnap reggeli 9 óráig 30 ezer pengőt ezüst húszasokban Újaradra vigyenek, különben 14-én 60 ezret fizetendő, ha nem: egész zsidóság kirabolatik.¹²⁹ Görgei szerencsétlen és elárult serege 12-eki éjjel Világos felé vonult, hogy a borzasztó catastrophnak szemtanúja legyen. Vécsey tábornok serege pedig, mely Temesvárt 107 napig ostromlá, szinte e hó 10-én szétveretvén, részint Erdély, részint török földre menekült.¹³⁰

13-án Újaradon ünnepélyes Te Deum Schlik tábornok parancsából, az ott[an]i lelkész felolvassa az átadott proklamációkat. Ez ünnepélyre Arad város magisztrátusa és néhány képviselők – közöttük Kosztka Libór házunk elnöke is – megjelenvén.

14-én reggeli 7 óra tájban egy csapat kozák vonul át városunkon. A polgárság amaz általános rendelet következtében, melynél fogva az eddig forgásban volt magyar bankjegyek érvénytelenítetnek, s pedig úgy, hogy helyettök mi sem adatik kárpótlékul¹³¹ – leveretten és kétségbe esetten bolyong –, sír a sze-

¹²⁶ Görgei kiáltványát közli: Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. Bev. jegyz. és Görgey István fordítását átdolgozta: Katona Tamás. Budapest, 1988. 2. k. 393-394.

¹²⁷ Schlik von Bassano und Weisskirchen, Franz, gróf (1789–1862) cs. kir. altábornagy, hadtestparancsnok.

¹²⁸ Majthényi László báró (1820–1908) császári biztos.

¹²⁹ Bernstein Béla szerint az aradi zsidóság 10000 pft-ot fizetett, de ebbe természetesen nem számított bele a Haynau által az aradi és a lugosi hitközségre kivetett hadisarc. *Bernstein Béla: A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók. Jókai Mór előszavával.* [Budapest, 1998.] 160. 170.

¹³⁰ 1849. augusztus 9-én a Bem vezette főereg Temesváron döntő vereséget szenvedett Haynautól. Vécsey V. hadteste, amely nem vett részt a csatában és Kmety György zászlóaljai fedezték a magyar csapatok visszavonulását. *Hermann* 2004. 380.

¹³¹ Arad városa kérte ugyan Schlik tábornokot és Majthényi báró császári biztost, hogy ismerjék el a magyar pénzjegyek érvényességét, de a császári hatóságok elutasították a ké-

génység és éhezik – és nincs, ki könyörülne!!! 9 óra tájban a helybeli várerősségből az ágyútelep melletti dolgozókra Újarad felé egy lövés történvén – ezzel bevégzik a mieink ostromukat.

15-én. A tanítói testület gróf Zichy¹³² és Majthényi császári biztos urak rendelete következtében 500 pengőt adván be magyar bankjegyekben, mindenétől meg lón fosztva, szinte az aradi ház is, melynek nem maradt annyiya, hogy másnap készpénzért élelmi szerekkel magát elláthassa. Délután 5 óra tájban az eddig Újarad mellett táborozott osztrák csapat, mintegy 4 ezred, városunkon átvonulván, a temető mellett táborba szállott. Mint gúnyolták a polgárokat, s mint zaklatták azt képzelhetni. [26.]

16-án. Egész városban mély csend és levertség.

17-én. A helybeli várerősségbeni katonaság, miután Görgei Artúr árulása következtében Világoson a fegyverletétel megkezdett és több helyeken folytatott; s a volt magyar honvédtisztek azon szín alatt, hogy rangjukban megmaradandnak az orosz tábornál, vagy szabadon bocsátatnak, jó remény fejében fegyverüket, melyet a törvényes szabadság és haza jobb létéért oly hévvel karolának, elég erőtlének valának letenni. A helybeli várőrség is – mondom – magát az orosz tábornak feladá. Estveli 7 órakor történt a kivonulás, s tartott fél nyolcig. A Maros jobb partját orosz gránátos és lovasság foglalá el. Midőn mintegy 300 gyerkőc mint töltény és zünder készítő, az oroszok közű komoly maguk tartásával lépdelve – ezek közül többek szemei könnyekkel telének meg. Szomorú látvány volt az egész, s néhány rác és oláhot kivéve csak kevés arcon volt látható az öröm sugára. A vári erősségből kijötteket még ez éjjel Simándig, onnét Gyuláig, nem annyira kísérek, mint úzék a vitéz oroszok, s így 47 napi birtok után Arad vára ismét osztrák hatalomba került.¹³⁴

18-án. Mint 6 cs. k. apostoli Felsége születése napján, 101 ágyúlövés hirdeté a nap fontosságát. A katonaság a Temető téren, benn a mieink tarták az ünnepélyes isteni tiszteletet, estve a város kivilágított.

relem teljesítését. Arch. Jud. Arad Primaria oraş Arad. Reg. 1/1849. Tanácsi Lajstrom 1849. évről. 1849:1216.

¹³² Zichy Ferenc gróf (1811–1900) a cári orosz hadsereg melletti cs. kir. hadseregfőbiztos.

¹³³ A szabadságharc bukását sokan helytelenül árulással magyarázták, figyelmen kívül hagyva a katonai, illetve a nemzetközi erőviszonyokat.

¹³⁴ Damjanich és Szergej Petrovics Buturlin tábornok annak ellenére állapodott meg a vár átadásáról, hogy az orosz fél csak a feltétel nélküli megadást tartotta elfogadhatónak. A védőket ezt követően Sarkadra kísérték, ahonnan a tiszteket, beleértve Damjanichot is, tovább kísérték Gyulára, ahol Görgei hadseregének parancsnokait is őrizték. Csikány 1998. 157-158.

19-én. Számos orosz katonaság vonult át városunkon. Egyenruhája minde-
nik csapatnak egyszínű hosszú talár, csak vállaik és sisakukra tűzött számjegy
által lehetének megkülönböztetve. Délelőtt bizonyos egyén, ki nemzeti szalagot és
csatos kalapot viselt, elfogatván, a Szentháromság előtti téren dobokra fektet-
ve úgy megbotoztatott Schlik tábornok úr parancsára, hogy másnap meghala.

A fegyvereiket lerakott honvédek fáradtan és eltikkadva lézengének utcá-
inkon e napokban. Történt, hogy ha a magyar honvédnek jobb felső köntöse
volt az osztrák katonáénál, attól az utcán megfosztatott, s a különben is pénz
és kenyér nélküli ex-honvéd kollégájától még csak ruhája megtartatására sem
mértattatott.

21-én. Tábornagy Haynau úr megérkezvén, Heim Domokos polgár-
mester úr házában megtelepedett.

22-én. Több honvédtisztek mint már hadifoglyok érkezvén városunkba,
ezek részint a Fehér Kereszthez címzett fogadó, részint a kolostor, részint a
reformatum [!] templom és zsinagógába zárattak. Kolostorunkban több neve-
zetes egyéniségek között volt Beniczky Lajos,¹³⁵ Szende Béla, és a világszerte
híres táncos¹³⁶ [Veszter Sándor].

E nap végzé életét kötél által a hadi törvényszék által elítéltetett Ormai
ezredes¹³⁷ (alias Auffenberg¹³⁸). Az elfogatások napirenden lévén, Csernovics
Péter is ma vitetett a helybeli várerősségbe.

23-án mintegy fél háromra hozák több mint 424 szekéren a magyaroktól
átvett fegyvereket.¹³⁹ Az orosz és osztrákok a kolostor előtti téren válogatták a
szebb és jobb magyar kardokat, azokat magokkal elvivén. Egy sváb szekér is
meg lévén több puskával rakva, amint azokat is ide, s tova hánynák, egy meg-
töltve lévén, véletlenül elsült; s a sváb lovát nyakszirtén találva, legalább a vé-
res verítékbe került zsákmány további hurcolásától felmenté.

24-én. Egész ezred hadifogoly, és számtalan ló vezettetett át városunkon.

28-án. A volt magyar honvédtisztek, kiknek úgynevezett Passierschein-t¹⁴⁰
nyerhetni nem lehetett, az osztrák seregbe besoroztatván, kolostorunk kertjé-
ben eskettettek föl a császári zászló alá.

¹³⁵ Beniczky Lajos (1813–1868) honvéd alezredes.

¹³⁶ A név az eredetiben hiányzik.

¹³⁷ Ormai Norbert (1813–1849) ezredes, a honvéd vadászezredek főparancsnoka. Bona
2000. 549.

¹³⁸ A név utólag, ceruzával van lejegyezve.

¹³⁹ Sujánszky először 434 szekeret írt, majd a számot kijavította 424-re. Lakatosnál 434
szekér szerepel. Lakatos 1881/I. 219.

¹⁴⁰ utazási engedélyt (ném.)

29-én. Az Újaradon beszédett bankjegyek Forrayné háza előtt ünnepélyesen megégettettek!!

30 és 31-én, még azutáni napokban is érkezének honvédek városunkba eltikadva vagy köntöseiktől megfoszva, a könyörületesség ajtaján itt is amott is kopogtatván, kinek szíve mindezek láttára meg nem lágyult, szemei nem könnyezének, aligha ember volt.¹⁴¹ Midőn a magyar bankjegyek beszédettek, egy különben meglehetősen vagyonú polgár Aradon kolostorunkban esedezett egy falat kenyérért!!! [27.]

E hó valamint május, június és július rendkívüli melegek lévén, miután a császári katonaság városunkat ellepé, és betegek mintegy 6 kórházban gyógyítatnának, kiütött a kolera, és számosan esének áldozatul, kivált a katonaság közül.¹⁴² Szerzetestársaim dicséretére minden hízélgés nélkül legyen itt följegyezve, miszerint tábori lelkészek hiányozván, több hónapokig a mieink láták el lelki vigasztalással a betegeket, s mi lett fáradságuk jutalma? Az édes öntudat, hogy keresztényi és felebaráti kötelességeiknek pontosan megfeleltek. Mások érdemeikkel díszesítettek föl, tán csekélyebb szolgálatért, vagy éppen nem legdicsőbb tetteikért; s a mieink, midőn szerényen folyamodtak némi előismerési jutalomért, nyertek – ot. [!]

Bevégezem én is e szerencsétlen és a magyar történet lapjain gyászos emlékü hó napjairól jegyzeteimet. Vegye a nemzetek igazságos Istenétől méltó jutalmát az, kinek e sanyargatott haza szerencsétlenségét köszönheti!!! Ó, mert ha igaz lélek, és önzéstől ment tiszta szándok, valódi hazaszeretet lelkesítendette a fővezért, ily borzasztó csapás nem érendi, nem érhetendette a hazát.

SZEPTEMBER

E hó 2-án a Temető téren nagy katonai ünnepély és érdemelek kiosztogatása a katonaság között.

¹⁴¹ Potemkin Ödön, aki hadifogolyként ekkor érkezett Aradra, azt írta, felette szembetűnő ellentét volt, „a legdíszesb egyenruhába öltözött csász. tiszteteket”, illetve a „csaknem elrongyolott magyar tiszteteket szemlélni”. Potemkin 1867. 145.

¹⁴² A kolerával kapcsolatos tapasztalatait valamennyi orvosnak 1849. július 12-től kezdve, kéthetente jelentenie kellett a városi főorvosnak. Arch. Jud. Arad Primaria oraş Arad. Reg. 1/1849. Tanácsí Lajstrom 1849. évről. 1849:1060.

Aradon egyébként – hasonlóan más városokhoz – a nemi betegségek is komoly problémát jelentettek. A „bujasenyvesek” nagy száma következtében nem tudták ellátni a más jellegű betegeket, így előbbiek számára a városi előljáróság kénytelen volt külön épületet bérelni. Arch. Jud. Arad Primaria oraş Arad. Reg. 1/1849. Tanácsí Lajstrom 1849. évről. 1849:291. 292. 432. 1001.

11. A megye által beszedett bankjegyek, nemkülönben a városi hatósághoz beadottak 3 és 4 óra között Forraynő háza előtt megégettettek; mely alkalommal egy nő így kiálta fel: most égetik fel erőnket! A városban beszedett bankjegyek mintegy egy millió 540000 ft [-ot] tévének.¹⁴³

15, 16 és 17-én a besorozott volt magyar honvédtisztek lovasságtól kísérve a helybeli várerősségből különféle ezredekhez szállítatnak.

17[-én] délutáni 5 óra tájban a megyeház udvarán ismét magyar bankjegyek perzseltetnek.

19-én Komárom szűz vára, miután a dicső várparancsnok, Klapka, önma-ga és az egész bennlévő őrseregnek szabadoni elbocsátatását a császári hadi fő-kormánytól megnyeré, magát szinte feladá. E vár feladása után a véres esemé-nyek és halálos elíteltetések (!) napirendre jövének.

25-én Gyorokon és Magyaráton kezdetét vévé a borszüret, mind mennyi-ség, mind minőségre nézve silány volt az eredmény.

A helybeli várerősség, melyben a honvéd magyar tisztek nagy száma szigo[rú]an őriztetik, Howiger várparancsnok¹⁴⁴ rendelete szerint zárva levén, a bemenet csak bemenhetési jegy mellett engedtetik meg.¹⁴⁵

Az egész hót átaljában tekintve elég kellemesnek mondhatjuk, de mit ér, ha derült Nap alatt, lelkünk elborítva a fájdalom és kétes jövő miatt fel nem derülhet!

OKTÓBER

2-án. A lugosi elválasztott elnök, N. T. Paulinyi Paulin¹⁴⁶ Miskolcra kolos-torunkba érkezvén, őszinte és baráti érzelmű társaitól illő tisztelet és szíves-

¹⁴³ 1848. szeptember 10-e óta, leszámítva némi ezüstpénzt, kizárólag magyar bankjegyek voltak forgalomban Aradon. Lakatos 1881/I. 219.

A magyar pénzjegyek érvényességének érdekében a város Franz Schlick cs. kir. tábornok-hoz, illetve Majthényi László báró, császári biztoshoz fordult, de kérése nem talált meg-hallgatásra. Arch. Jud. Arad Primaria oraş Arad. Reg. 1/1849. Tanácsai Lajstrom 1849. év-ről. 1849:1216.

¹⁴⁴ Howiger, Alois von (?–1849) cs. kir. vezérőrnagy, a kapitulációt követően az aradi vár pa-rancsnoka, baleset következtében halt meg.

¹⁴⁵ Az időközben Aradra érkezett Damjanich Jánosnének is külön levélben kellett kérnie a várparancsnokot, hogy találkozhasson férjével. Damjanich Jánosné – Howiger tábor-noknak. Arad, 1849. szeptember 27. OSZK Kézirattár, Levelestár, név szerint.

¹⁴⁶ Paulinyi Paulin (1807–?) O.F.M. Conv. 1851-től Aradon tanított, 1851–1855-ig rendfő-nök volt. A magyarországi minorita rend névtára 1882/3-ik évre. Sz. Ferenc pátriárka születése hétszázados évfordulójának emlékére. Arad, 1882. 41.

séggel fogadtatik. Éljen sokáig! [A napló folytatását az aradi vértanúk kivégzésével kapcsolatban a 28. oldaltól kezdve közli Lakatos Ottó,¹⁴⁷ illetve legújabbban Katona Tamás.¹⁴⁸]

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- Arch. Jud. Arad** Archivele Naționale ale României Directia Județeană Arad
- Bona Gábor, 1988.** BONA GÁBOR: *Kossuth Lajos kapitányai*. Budapest, 1988.
- Bona Gábor, 1998.** BONA GÁBOR: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I-III. k.* Budapest, 1998-1999.
- Bona Gábor, 2000.** BONA GÁBOR: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. Budapest, 2000.
- Böhm – Farkas – Csikány, 1998.** *Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848 49-es forradalom és szabadságharc hadtörténelmi levéltárban őrzött katonai irataiból.* Szerk.: Farkas Gyöngyi, vál. és ford.: Böhm Jakab, bev.: Csikány Tamás. Budapest, 1998.
- Csikány Tamás, 1998.** BENKŐ ELEK – CSIKÁNY TAMÁS – CZIGÁNY ISTVÁN – DEMŞEA, DAN – DOMOKOS GYÖRGY: *Az aradi vár története*. Budapest, [1998.] (A vonatkozó rész Csikány Tamás munkája.)
- Feistritz Rajmund, 1848/49.** FEISTRITZER RAJMUND: *Az aradi vár ostroma 1848 és 49-ben*. Ford.: Kristyó István és Szöllőssy Jenő. Kézirat, Katona Tamás tulajdona.
- Galsai Kovách Ernő, d. n. II. k.** GALSAI KOVÁCH ERNŐ: *Naplóm. II. rész. Az 1848/9. évi magyar szabadságharcz eseményeiről.* Kézirat. OSZK Kézirattár Fol. hung. 1419.
- Galsai Kovách Ernő, 1911.** *Aradvár és Aradváros ostroma 1848–49-ben. Galsai Kovách Ernő 1848/49-iki honvéddőrnagy naplója.* Előszó: Márki Sándor. Bev., jegyz.: Juhász Ferenc. Arad, 1911.
- Hermann Róbert, 1996.** 1848–1849. *A szabadságharc és a forradalom története.* Szerk.: Hermann Róbert. Budapest, 1996.
- Hermann Róbert, 2001.** HERMANN RÓBERT: 1848–1849. *A szabadságharc hadtörténete*. Budapest, 2001.
- Hermann Róbert, 2004.** HERMANN RÓBERT: *Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái*. Budapest, 2004.
- HM Ált.MOL H 75.** Hadügyminisztérium. Általános iratok 1848–1849.

¹⁴⁷ Lakatos Ottó, 1881/1. 220-225.

¹⁴⁸ Katona Tamás: Az aradi vértanúk. 4. kiadás. Budapest, d. n. 207-209.

- KLÖM Kossuth Lajos** Összes Munkái XII XV. k. S.a.r.: Sinkovics István és Barta István. Budapest, 1951–1957.
- Lakatos Ottó, 1881/13.** LAKATOS OTTÓ: *Arad története. I-III. k.* Arad, 1881.
- Máriássy János, 1999.** MÁRIÁSSY JÁNOS: *Visszaemlékezések az 1848-49. évi szabadságharc alatt végzett szolgálataimra.* S. a. r. Sugár István. Budapest, [1999.]
- Margitay Gábor, 1890.** *Aradi vésznapok. Margitfalvy Margitay Gábor 1848–49. honvédmérnök-kari őrnagyemlékiratai.* S.a.r.: Nagy Izsó. Budapest, 1890.
- Márki Sándor, é. n. II/2.** MÁRKI SÁNDOR: *Arad vármegye és Arad szabad királyi város monográfiája.* II/2. k. Szerk.: Jancsó Benedek, Somogyi Gyula. Arad, d. n.
- Misóczki Lajos, 2003.** MISÓCZKI LAJOS: *Gyöngyöstől Imregig.* Képek Sujánszky Euszták, az aradi vértanúk gyóntatójának életútjából. Gyöngyös, 2003.
- MOL Magyar Országos Levéltár**
- OHB MOL H 2.** Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai 1848–1849.
- Potemkin Ödön, 1867.** POTEKIN ÖDÖN: *Az 1849-ik évi magyar hadsereg feloszlásának okai az aradi és a temesvári táborozással.* Pest, 1867.
- V. Waldapfel Eszter, 1950/1965/1-4.** V. WALDAFEL ESZTER: *A forradalom és a szabadságharc levelestára.* Budapest, 1950 1965. I IV. k.
- Zakar Péter, 1999.** ZAKAR PÉTER: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben.* Budapest, 1999.